Олександр БЄЛЯЄВ

ХОЙТІ-ТОЙТІ

І. НЕЗВИЧАЙНИЙ АРТИСТ

Величезний берлінський цирк Буша був переповнений глядачами. По широких ярусах, немов кажани, безшумно снували кельнери, розносячи пиво. Кухлі з відкритими кришками, — що означало невтамовану спрагу, — вони замінювали повними, ставлячи їх прямо на підлогу, і поспішали на закличні знаки інших спраглих. Огрядні матусі з дохожалими дочками розгортали пакети пергаментного паперу, витягали бутерброди і зосереджено поглинали кров'яну ковбасу та сосиски, не відриваючи погляду від арени.

Проте слід сказати на користь глядачів, що не самомучитель-факір і не жабоковтач привабили в цирк так багато публіки. Усі з нетерпінням чекали кінця першого відділу і антракту, після якого мав виступити Хойті-Тойті. Про нього розповідали чудеса. Про нього писали статті. Ним цікавились учені. Він був загадкою, улюбленцем і магнітом. Відтоді, як з'явився Хойті-Тойті, на касі цирку щодня вивішували аншлаг: "Усі квитки продано". І він зумів привабити в цирк таку публіку, яка раніше ніколи туди й не заглядала. Щоправда, галерею й амфітеатр наповнювали звичайні відвідувачі цирку: чиновники й робітники з сім'ями, торговці, прикажчики. Але в ложах і в перших рядах сиділи старі, сиві, дуже серйозні і навіть похмурі люди в дещо старомодних пальтах і макінтошах. Серед глядачів перших рядів траплялись і молоді люди, але теж серйозні й мовчазні. Вони не жували бутербродів, не пили пива. Відлюдькуваті, мов каста брамінів, вони сиділи нерухомо і чекали другого відділу, коли вийде Хойті-Тойті, заради якого вони прийшли.

В антракті скрізь було тільки й мови, що про вихід Хойті-Тойті. Учені мужі з перших рядів пожвавішала. І нарешті настав момент, якого так

довго чекали. Прозвучали фанфари, вишикувались шеренгою циркові уніформісти в червоних із золотом лівреях, завіса біля входу широко розсунулась, і під оплески публіки вийшов він — Хойті-Тойті. Це був величезний слон. На його голові була гаптована золотом шапочка з шнурами і китичками. Хойті-Тойті у супроводі поводаря — маленького чоловіка у фраку — обійшов арену, низько вклоняючись направо і наліво. Потім він пройшов на середину арени і зупинився.

— Африканський, — сказав сивий професор на вухо своєму колезі.

— Мені більше подобаються індійські слони. Форми їх тіла округліші. Вони справляють, якщо можна так висловитись, враження культурніших тварин. У африканських слонів форми грубіші, загострені. Коли такий слон протягує хобот, він стає схожим на якогось хижої о птаха...

Маленький чоловічок у фраку, який стояв біля слона, відкашлявся і звернувся до публіки.

— Вельмишановні пані і вельмишановні панове! Маю честь познайомити вас із знаменитим слоном Хойті-Тойті. Довжина його тулуба — чотири з половиною метри, висота — три з половиною метри. Від кінця хобота до кінця хвоста — дев'ять метрів...

Хойті-Тойті несподівано підняв хобот і махнув ним перед чоловіком у фраку.

— Даруйте, я помилився, — сказав поводар. — Довжина хобота два метри, а хвоста — близько півтора метра. Таким чином, довжина від кінця хобота до кінця хвоста — сім і дев'ять десятих метра. Щодня з'їдає триста шістдесят п'ять кілограмів зелені і випиває шістнадцять відер коди.

— Слон лічить краще за людину! — почувся голос.

— Ви помітили, слон виправив свого поводаря, коли той помилився в лічбі! — сказав професор зоології своєму колезі.

— Випадковість, — відповів той.

— Хойті-Тойті, — мовив далі поводар, — найгеніальніший із слонів, які будь-коли існували на землі, і, напевне, найгеніальніша з усіх тварин. Він розуміє німецьку мову... Ти ж розумієш, Хойті? — звернувся він до слона.

Слон поважно хитнув головою. Публіка зааплодувала.

— Фокуси! — вигукнув професор ІІІміт.

— А ось ви подивитесь, що буде далі, — заперечив Штольц.

— Хойті-Тойті уміє лічити і розрізняє цифри...

— Досить пояснень! Показуйте! — крикнув хтось із гальорки.

— Щоб уникнути всяких непорозумінь, — вів далі незворушно чоловік у фраку, — я прошу спуститись сюди, на арену, кількох свідків, які можуть засвідчити, що тут немає ніяких фокусів.

Шміт і Штольц подивились один на одного і зійшли на арену.

І Хойті-Тойті почав демонструвати свій дивовижний талант. Перед ним розкладали великі квадратні куски картону з нарисованими цифрами, і він додавав, множив і ділив, вибираючи з купи кусків картону цифри, які відповідали результату його обчислень. Від однозначних чисел перейшли до двозначних і нарешті до тризначних; слон розв'язував задачі безпомилково.

— Ну, що ви скажете? — спитав Штольц.

— А ось ми подивимось, — не здавався Шміт, — як він розуміє цифри. — І, витягши кишеньковий годинник, Шміт підняв його вгору і спитав слона: — Чи не скажеш нам, Хойті-Тойті, котра зараз година?

Слон несподіваним рухом хобота вихопив годинник з руки Шміта і підніс до своїх очей, потім повернув годинник розгубленому господареві і склав з кусків картону відповідь:

"10,25".

Шміт подивився на годинник і збентежено знизав плечима: слон цілком правильно вказав час.

Наступним номером було читання. Поводар розклав перед слоном великі картини, на яких були зображені всілякі звірі. На інших аркушах картону були зроблені написи: "лев", "мавпа", "слон". Слону показували зображення звіра, а він вказував хоботом на картон, на якому було написано відповідну назву. І жодного разу не помилився. Шміт пробував змінити умови вправи: вказував слонові на слова, примушував знайти відповідне зображення. Слон і це виконав безпомилково.

Нарешті перед слоном розклали азбуку. Добираючи літери, він повинен був складати слова і відповідати на запитання.

— Як тебе звати? — запитав професор Штольц.

"Тепер Хойті-Тойті", — відповів слон.

— Як це "тепер"? — спитав у свою чергу Шміт. — Виходить, раніш тебе звали інакше? Як же тебе звали колись?

"Сапієнс", — відповів слон.

— Може, що й Гомо сапієнс? — розсміявшись, зауважив Штольц.

"Можливо", — загадково відповів слон.

Потім він почав вибирати хоботом літери і склав з них слова:

"На сьогодні досить".

Розкланявшись на всі боки, Хойті-Тойті пішов з арени, незважаючи на протестуючі вигуки поводаря.

Під час антракту вчені зібрались у курильній кімнаті, розділились на групи і почали жваву розмову.

В найдальшому кутку Шміт сперечався з Штольцом.

— Ви пам'ятаєте, шановний колего, — мовив він, — яку сенсацію викликав у свій час кінь на ім'я Ганс? Він добував квадратні корені і виконував інші складні обчислення, відбиваючи копитом відповідь. А вся справа зводилась, як з'ясувалося потім, до того, що власник Ганса видресирував його так, що він відстукував копитом, підкоряючись прихованим сигналам хазяїна, в лічбі ж він розумівся не більше, ніж сліпе цуценя.

— Це тільки припущення, — заперечував Штольц.

— Ну, а досліди Торндайка та Йоркса? Всі вони ґрунтувались на утворенні в тварин природних асоціацій. Перед тваринами ставили ряд ящиків, причому тільки в одному з них був корм. Цей ящик, наприклад, міг бути другим праворуч. Якщо тварина угадає ящик з кормом, то кормушка автоматично відкривається і тварина дістає їжу. У тварин

таким чином мусить виробитись приблизно така асоціація: "Другий ящик праворуч — їжа". Потім порядок ящиків змінюється.

— Сподіваюсь, ваш кишеньковий годинник не має кормушки? — з іронією спитав Штольц. — Чим же ви в такому разі пояснюєте цей факт?

— Але ж слон і не зрозумів нічого в моєму годиннику. Він тільки підніс до очей блискучий кружок. А коли почав підбирати цифри на картонках, то, очевидно, слухався непомітних для нас вказівок поводаря. Все це фокуси, починаючи з того, що Хойті-Тойті "виправив" поводаря, коли той помилився в обчисленні довжини слона. Умовні рефлекси, і більше нічого!

— Директор цирку дозволив мені залишитися з моїми колегами після закінчення вистави і проробити з Хойті-Тойті ряд експериментів, — сказав Штольц. — Сподіваюсь, ви не відмовитесь взяти в них участь?

— Звичайно, візьму, — відповів Шміт.

II. НЕ СТЕРПІВ ОБРАЗИ

Коли цирк спустів і величезні лампи, крім однієї, що висіла над ареною, були погашені, Хойті-Тойті знову вивели. Шміт зажадав, щоб поводар не був присутнім під час експериментів. Маленький чоловічок, який уже скинув фрак і одягся в фуфайку, знизав плечима.

— Ви не ображайтесь, — сказав Шміт. — Пробачте, не знаю вашого прізвища...

— Юнг, Фрідріх Юнг, до ваших послуг...

— Не ображайтесь, пане Юнг. Ми хочемо обставити вправи з слоном так, щоб не було ніякої підозри.

— Будь ласка, — сказав поводар. — Покличете мене, коли треба буде відводити слона. — І він попрямував до виходу.

Вчені розпочали експерименти. Слон був уважний, слухняний, безпомилково відповідав на запитання і розв'язував задачі. Те, що він проробляв, було дивовижним. Ніякого дресировкою і ніякими фокусами не можна було пояснити його відповідей. Доводилось припустити, що слон справді має незвичайний розум, майже людську свідомість. Шміт, уже наполовину переможений, сперечався тільки через упертість.

Слонові, мабуть, набридло слухати цю нескінченну суперечку. Він раптом спритно простягнув хобот, витяг з кишені в жилеті Шміта годинник і показав його власникові. Стрілки стояли на дванадцятій. Повернувши годинник, Хойті-Тойті підняв Шміта за комір і проніс через арену до виходу. Професор несамовито зарепетував. Його колегії засміялися. З проходу, що вів до конюшень, вибіг Юнг і почав кричати на слона. Але Хойті-Тойті не звертав на нього ніякісінької уваги. Виставивши Шміта в коридор, слон багатозначно подивився на вчених, що лишилися на арені.

— Ми зараз підемо, — сказав Штольц, звертаючись до слона, мов до людини. — Будь ласка, не хвилюйтесь.

І Штольц, а слідом за ним і інші професори, збентежені пішли з арени.

— Ти добре зробив, Хойті, що випровадив їх, — сказав Юнг. — Нам іще чимало роботи. Йоганн! Фрідріх! Вільгельм! Де ж ви?

На арену вийшло кілька робітників і заходилися прибирати: підрівнювали граблями пісок, замітали в проходах, виносили жердини, драбинки, обручі. А слон допомагав Юнгу перетягати декорації. Та йому, видно, не хотілося працювати. Він був чимсь роздратований чи, може, втомився від другого сеансу, в незвичний час. Пирхаючи, він крутив

головою і гуркотів декораціями, пересуваючи їх. Одну з них він потяг з такою силою, що вона поламалась.

— Тихше ти, дияволе! — гримнув на нього Юнг. — Чому не хочеш працювати? Зазнався? Писати, лічити вмієш, так уже й не хочеться займатися фізичною працею? Нічого, брат, не поробиш! Це тобі не богадільня. У цирку всі працюють. Подивись на Енріко Феррі. Найкращий наїзник, із світовим ім'ям, а коли не його номер, виходить у лівреї парад-алле зображати і стає в один ряд з конюхами. І арену граблями поправляє...

Це була правда. І слон знав це. Але Хойті-Тойті не було ніякого діла до Енріко Феррі. Слон пирхнув і подряпував через арену до проходу.

— Ти куди? — розсердився раптом Юнг. — Стій! Стій, тобі кажуть!

І, схопивши мітлу, він підбіг до слона і вдарив його держаком по товстому стегну. Юнг ніколи ще не бив слона. Щоправда, й слон раніше ніколи не проявляв такою непослуху. Хойті зненацька заревів так, що маленький Юнг присів на землю і схопився за живіт, начебто це ревіння перевертало йому нутрощі. Обернувшись назад, слон схопив Юнга, мов цуценя, кілька разів підкинув його вгору, підхоплюючи на льоту, потім посадив на землю, взяв хоботом мітлу і, крокуючи по арені, написав на піску:

"Не смій мене бити! Я не тварина, а людина!"

Після цього, кинувши мітлу, слон рушив до виходу. Він пройшов повз коней, що стояли в стійлах, підійшов до воріт, притулився до них величезним тулубом і натиснув плечем. Ворота затріщали і, не витримавши такого натиску, розлетілись на дрізки. Слон вийшов на волю...

* * *

Директорові цирку Людвігу Штрому довелося провести дуже неспокійну ніч. Він почав уже дрімати, коли в двері спальні обережно постукав лакей і доповів, що прийшов у невідкладній справі Юнг. Службовці й робітники цирку були добре вимуштрувані, і Штром знав: сталося щось надзвичайне, якщо вже насмілились потурбувати його в такий час. У халаті й туфлях на босу ногу він вийшов у маленьку вітальню.

— Що трапилось, Юнг? — спитав директор.

— Велике нещастя, пане Штром!.. Слон Хойті-Тойті сказився!.. — Юнг витріщав очі і безпорадно розводив руками.

— А ви самі... цілком здорові, Юнг? — запитав Штром.

— Ви мені не вірите? — образився Юнг. — Я не п'яний і при своєму розумі. Якщо не вірите мені, спитайте і Йоганна, і Фрідріха, й Вільгельма. Вони все бачили. Слон вирвав у мене з рук мітлу і написав на піску арени: "Я не тварина, а людина". Потім він підкинув мене до купола цирку шістнадцять разів, пішов у стайні, виламав ворота і втік.

— Що? Утік? Хойті-Тойті втік? Чого ж ви зразу не сказали мені про це, недоладний чоловіче? Зараз же треба вжити заходів, щоб його впіймали і повернули, інакше він накоїть біди.

Штром уже бачив перед собою поліцейські квитанції про сплату штрафу, довгі рахунки фермерів за потраву і судові повістки про стягнення сум за збитки, завдані слоном.

— Хто сьогодні черговий у цирку? Чи повідомили поліцію? Яких вжито заходів для втішання слона?

— Я черговий і зробив усе, що можна, — відповів Юнг. — Поліцію не повідомляв, — вона сама дізнається. Я побіг за слоном і благав Хойті-

Тойті повернутися, називав його бароном, графом і навіть генералісимусом. "Ваша ясновельможність, верніться! — гукав я. — Верніться, ваша світлість! Вибачте, що я відразу не впізнав вас: у цирку було темно, і я помилково вважав вас за слона". Хойті-Тойті подивився на мене, презирливо дмухнув хоботом і попрямував далі. Йоганн і Вільгельм женуться за ним на мотоциклах. Слон вийшов на Унтер-ден-Лінден, пройшов через увесь Тіргартен по Шарлоттенбургершосе і покрокував у лісництво Грюневальд. Зараз купається в Гафелі.

Задзвонив телефон. Штром узяв трубку.

— Алло!.. Так, я... Я вже знаю, дякую... Все, що можливо, ми зробимо... Пожежників? Сумніваюсь... Краще не дратувати слона.

— Дзвонили з поліції, — сказав Штром, повісивши трубку. — Пропонують послати пожежників, щоб загнати слона з допомогою брандспойтів. Але з Хойті-Тойті треба обходитися дуже обережно.

— Божевільного не можна дратувати, —зауважив Юнг.

— Вас, Юнг, слон знає все-таки краще, ніж когось іншого. Постарайтесь бути коло нього і ласкою заманюй в цирк.

— Звичайно, постараюсь... Гінденбургом, чи що, йо] о назвати?..

Юнг пішов, а Штром так до ранку й не лягав, вислухуючи телефонні повідомлення і даючи розпорядження. Слон довго купався біля Павиного острова, потім зробив наскок на город, поїв усю капусту й моркву, закусив яблуками в сусідньому саду й попрямував у лісництво Фріденсдорф.

У всіх донесеннях говорилося, що людей слон не займав, навмисно нічого не руйнував і взагалі поводився досить благопристойно. Коли йшов, обережно обходив городи, щоб не пом'яти трави, намагався йти

тільки по шосе або путівцями. І лише голод примушував його ласувати овочами та фруктами в садах і на городах. Але й там він поводився дуже обережно: не топтав даремно грядок, з'їдав капусту акуратно, грядку за грядкою, по ламав плодових дерев.

О шостій годині ранку прийшов стомлений Юнг. Його спітніле обличчя було брудне, одяг мокрий.

— Як справи, Юнг?

— Так, як і були. Хойті-Тойті не піддається ніяким умовлянням. Я назвав його паном президентом, а він розсердився і за це кинув мене в озеро. У слонів манія величності, очевидно, проходить трохи в інших формах, ніж у людей. Тоді я почав переконувати його розумними доводами. "Ви, мабуть, думаєте, —спитав я його, побоюючись титулувати, — що ви в Африці? Тут вам не Африка, а п'ятдесят два з половиною градуси північної широти. Ну, добре, зараз серпень, всюди багато плодів, фруктів, овочів. А що ви робитимете, коли настануть морози? Не будете ж ви їсти кору, як кози? Майте на увазі, що у нас в Європі жили ваші прапрадіди — мамонти, але вимерли через холод. То хіба ж не краще вам повернутись додому, в цирк, де ви будете в теплі, ситі і одягнені?" Хойті-Тойті уважно вислухав мої слова, подумав і... облив мене водою з хобота. Дві ванни протягом п'яти хвилин! З мене досить! Дивно буде, якщо я не застуджусь...

III. ВІЙНУ ОГОЛОШЕНО

Усі спроби морального впливу на слона виявились марними, і Штром змушений був погодитись на рішучі заходи. В лісництво надіслали загін пожежників з паровими трубами. Пожежники, якими керувала поліція, підійшли до слона на відстань десять метрів, вишикувалися півколом і спрямували на величезну тварину сильні струмені води. Та слонові дуже сподобався душ. Він тільки повертався то одним, то другим боком, гучно відпирхуючись. Тоді з десяток пожежних труб, з'єднавши струмені в

один, спрямували цей потужний струмінь на голову слона, просто в очі. Це слонові не сподобалось. Він заревів і рушив па пожежників так рішуче, що атакуючі завагались і, кинувши шланги, порозбігалися. За одну мить шланги були порвані, машини перекинуті.

З цього моменту рахунки, які мусив оплатити Штром, почали швидко зростати. Слона розсердили. Між ним і людьми розпочалася війна, і Хойті-Тойті намагався показати, що ця війна недешево обійдеться людям. Він утопив в озері кілька пожежних автомобілів, розламав лісову сторожку, впіймав одного поліцейського і закинув його високо на дерево. І якщо раніше слон відзначався обережністю в своїх діях, то тепер був невгамовний у своєму шкідництві. Але і в цій руйнівній роботі він, як і раніше, виявляв незвичайний розум, і шкоди міг заподіяти значно більше, ніж звичайний., хоч і оскаженілий слон.

Одержавши повідомлення про події в Фріденсдорфському лісництві, поліцей-президент наказав мобілізувати великі загони поліції, озброїти їх гвинтівками, оточити лісництво і вбити слона. Штром був у відчаї: другого такого слона не знайти. Глибоко в душі директор уже примирився з тим, що доведеться платити за витівки слона: Хойті-Тойті все поверне з лишком, тільки б він схаменувся. Штром благав поліцей-президента зачекати з виконанням наказу, все ще сподіваючись якось утихомирити норов слона.

— Я можу дати вам десять годин, — відповів поліцей-президент. — Усе лісництво за годину буде оточене. Якщо треба буде, то на допомогу поліції я викличу війська.

Штром скликав екстрену нараду, в якій узяли участь мало не всі артисти і службовці нирку. Були присутні також директор зоологічного саду та його помічники. Через п'ять годин після наради вся територія лісництва вкрилася замаскованими ямами та капканами. Будь-який звичайний слон попався б у ці хитро розставлені пастки. Але Хойті був Хойті. Він обходив загородження, розриваючи маскування ям, не наступав на дошки, які були з'єднані з важкою болванкою, підвішеною

на вірьовці. Коли б така болванка впала слонові на голову, вона б оглушила і звалила його.

Строк закінчувався. Сильні загони поліції дедалі щільніше стискували кільце блокади. Поліцейські з гвинтівками підходили до озера, біля якого виявився слон. Мін; стовбурами дерев уже видно було величезну тушу Хойті. Він набирав у хобот води і, піднявши його, пускав цілий фонтан, який розсипався в повітрі й падав дощем на його широку спину...

— Приготуватись! — тихо скомандував офіцер. І потім крикнув: — Вогонь!

Пролунав залп. Лісові хащі відповіли багатоголосою луною. Слон хитнув головою вбік і, обливаючись кров'ю, посунув прямо на людей. Поліцейські стріляли, а він, не звертаючи уваги на кулі, біг та й біг. З поліцейських була непогані стрільці, але вони не знали анатомії слона, і їхні пулі не зачіпали важливих для життя центрів слона— мозку й серця. Від болю і страху слон дико заревів, витяг хобот вперед, потім швидко згорнув його: хобот дуже важливий орган, без нього тварина гине; тому слони тільки в крайньому разі користуються хоботом як засобом оборони і нападу. Хойті пригнув голосу, і його величезні бивні завдовжки два з половиною метри і вагою по п'ятдесят кілограмів кожен були спрямовані на ворогів, як страшні тарани. Він був жахливий. Але дисципліна все ж стримувала людей: вони так і стояли на місці, безперервно стріляючи.

Слон прорвав цеп, вирвався з блокади і зник.

За ним послали погоню, та впіймати і навіть догнати його було не так легко. Загони поліції змушені були рухатись по дорогах, а слон ішов напролом, тепер уже не шукаючи шляху, через сади, городи, поля, ліси.

IV. ВАГНЕР УРЯТОВУЄ СТАНОВИЩЕ

Штром ходив по кабінету і в розпачі вигукував:

— Я розорений! Я розорений!.. Доведеться викинути ціле багатство, щоб покрити збитки, завдані слоном, а самого Хойті-Тойті все одно розстріляють. Яка втрата! Яка непоправна втрата!

— Телеграма! — сказав, увійшовши, служник і на підносі передав Штрому папірець.

"Звичайно! — подумав директор. — Мабуть, це повідомлення про те, що слона вбито... Телеграма з СРСР? Москва? Дивно! Від кого б це?.."

"Берлін цирк Буша директорові Штрому

Тільки що прочитав газеті телеграму втечу слона крапка Просіть негайно поліцію скасувати наказ вбивство слона крапка Нехай один з ваших службовців перекаже слонові таке дві крапки лапки Сапієнс Вагнер прилітає Берлін верніться цирк Буша крапка лапки Якщо не послухає кома можете розстріляти крапка Професор Вагнер".

Штром ще раз перечитав телеграму.

"Нічого не розумію! Професор Вагнер, очевидно, знає слона, якщо вказує в телеграмі його колишню кличку Сапієнс. Але чому Вагнер сподівається, що слон повернеться, дізнавшись про приїзд професора в Берлін?.. Так чи інакше, але телеграма дає маленький шанс на врятування слона".

Директор почав діяти. Не без труднощів йому пощастило умовити поліцей-президента "припинити воєнні дії". До слона негайно відправили на аероплані Юнга.

Як справжній парламентарій, Юнг помахав білою хусткою і, підійшовши до слона, сказав:

— Високошановний Сапієнс! Професор Вагнер шле вам привіт. Він їде в Берлін і хоче вас бачити. Місце зустрічі — цирк Буша. Заявляю вам, що жодна людина вас не зачепить, якщо тільки ви повернетесь.

Слон уважно вислухав Юнга, подумав, потім підхопив його хоботом, посадив собі на спину і розміреною ходою вирушив у дорогу, знову на північ, до Берліна. Так Юнг опинився в ролі заложника і охоронця: ніхто не насмілиться стріляти в слона, бо на його шиї сидить людина.

Слон ішов пішки, а професор Вагнер із своїм асистентом Денисовим летів у Берлін на аероплані, тому прибув раніше за нього і негайно ж пішов до Штрома.

Директор уже одержав телеграму про те, що Хойті-Тойті, як тільки почув про Вагнера, знову став покірним і слухняним і йде в Берлін.

— Скажіть, будь ласка, при яких обставинах ви придбали слона і що ви знаєте про його минуле? — спитав Вагнер директора.

— Я купив його в якогось містера Нікса, торговця пальмовою олією та горіхами. Містер Нікс живе в Центральній Африці, на Конго, недалеко від міста Матаді. За його словами, слон сам прийшов до нього одного разу, коли його діти гралися в саду, і почав показувати незвичайні фокуси: піднімався на задні ноги і танцював, жонглював паличками, ставав на передні ноги і, впираючись бивнями в землю, піднімав задні і при цьому так кумедно махав хвостом, що Ніксові діти качались по лузі від сміху. Вони назвали слона Хойті-Тойті, що по-англійськи, як вам, напевне, відомо, означає "пустотливий, жвавий", а іноді й вигук — щось схоже на "от так-так!". До цієї клички слон звик, і ми лишили її, коли придбали слона. Ось і документи про купівлю. Все цілком легально, і навряд щоб можна було заперечити цю угоду.

— Я не збираюся сперечатися з вами за цю угоду, — сказав Вагнер. — А слон не має якихось особливих прикмет?

— Має. На голові в нього великі рубці. Містер Нікс припускав, що це сліди від ран, заподіяних слонові під час полювання на нього. Тубільці ловлять слонів досить-таки варварським способом. А оскільки ці шви трохи псували його вигляд і могли викликати в публіки неприємне відчуття, то ми надівали йому на голову спеціальну шапочку, гаптовану шовком і оздоблену китичками.

— Так. Нема ніякого сумніву, що це він!

— Хто він? — спитав Штром.

— Слон Сапієнс. Мій зниклий слон. Я впіймав його, коли був у науковій експедиції в Бельгійському Конго, і видресирував. Але одного разу вночі він пішов у ліс і більше не повернувся. Як його не шукали, не знайшли.

— Виходить, ви все-таки пред'являєте претензії на слона? — спитав директор.

— Я не пред'являю, але сам слон може пред'явити деякі претензії. Справа в тому, що я дресирував його новими методами, які дають справді дивовижні результати. Ви самі могли пересвідчитись, якого надзвичайного розвитку розумових здібностей слона мені вдалося досягти. Я б сказав, що слон Сапієнс, або, як його тепер називають, Хойті-Тойті, у великій мірі володів свідомістю людини, якщо можна так висловитись. Читаючи в газетах про дивовижні здібності слона, який виступав у вашому цирку, я тоді ж вирішив, що тільки мій Сапієнс здатний на такі речі: читати, лічити і навіть писати, — адже я навчив його всього нього. І поки Хойті-Тойті спокійно собі розважав берлінців, очевидно, задоволений своєю долею, я не вважав за потрібне втручатися. Але слон збунтувався. Виходить, він був чимсь незадоволений. Я вирішив допомогти йому. Тепер він сам повинен вирішити свою долю. Він має на це право. Не забувайте, що коли б я не прибув сюди вчасно, слон давно вже був би мертвий, — ми обоє

втратили б його. Силою ви не примусите слона залишитись у вас, у цьому, сподіваюсь, ви вже переконались. Але не думайте, що я неодмінно хочу відняти у вас слона. Я поговорю з ним. Можливо, якщо ви зміните режим, усунете все те, що його дратувало, він і лишиться у вас.

— "Поговорю з слоном"! Де це видано? —розвів руками Штром.

— Такого слона, як Хойті-Тойті, взагалі ще ніхто не бачив. До речі, скоро він прибуде в Берлін?

— Сьогодні ввечері. Він, мабуть, дуже поспішає на побачення з вами, бо йде, як мені телеграфували, з швидкістю двадцять кілометрів на гадану.

Того ж вечора, після вистави, в цирку відбулося побачення Хойті-Тойті з професором Вагнером. Штром, Вагнер і його асистент Денисов стояли на арені, коли через прохід для артистів увійшов Хойті-Тойті ще й досі з Юнгом на шиї. Побачивши Вагнера, слон підбіг до нього, простягнув хобот, немов руку, і Вагнер потиснув цю "руку". Потім слон зсадив із своєї спини Юнга і посадив на його місце Ватера. Професор підняв велике вухо слона і щось прошепотів у нього. Слон кивнув головою і почав швидко-швидко махати кінцем хобота перед обличчям Вагнера, який уважно стежив за цими рухами. Штрому не сподобалась ця таємничість.

— Так що ж вирішив слон? — спитав він нетерпляче.

— Слон висловив бажання взяти відпустку, щоб мати можливість розповісти дещо цікаве для мене. Після відпустки він погоджується вернутись у цирк, якщо тільки пан Юнг попросить у нього пробачення за грубощі і пообіцяє більш ніколи не вдаватись до заходів фізичного впливу. Слон не відчуває ударів, але він принципово не бажає переносити ніяких образ.

— Я... бив слона?.. — спитав Юнг з виразом здивування на обличчі.

— Держаком від мітли, — продовжив Вагнер. — Не відпирайтесь, Юнг, слон не бреше. Ви повинні бути ввічливі з слоном так само, як начебто він був...

— ...президентом республіки?..

— ...як начебто він був людиною, і не простою людиною, а сповненою почуття власної гідності.

— Як лорд? — в'їдливо спитав Юнг.

— Досить! — крикнув ІІІтром. — Ви в усьому винні, Юнг, і будете за це покарані. Коли ж думає.. пан Хойті-Тойті піти у відпустку і куди?

— Ми з ним вирушимо у пішохідну мандрівку, — відповів Вагнер. — Це буде дуже приємно. Ми з асистентом Денисовим сядемо на широку спину слона, і він повезе нас на південь. Слон виявив бажання попастись на швейцарських лугах.

Денисову було лише двадцять три раки, та, незважаючи на свою молодість, він уже зробив кілька наукових відкриттів у галузі біології. "З вас будуть люди", — сказав Вагнер і запросив його працювати в своїй лабораторії. Молодий учений був невимовно радий цьому. Професор теж був задоволений своїм помічником і всюди брав його з собою.

— "Денисов", "Яким Іванович", усе це дуже довге, — сказав Вагнер у перший день їх спільної роботи. — Якщо я буду щоразу звертатися до вас: "Якиме Івановичу", то на це за рік витрачу сорок вісім хвилин. А за сорок вісім хвилин багато можна зробити. І тому я взагалі уникатиму називати вас. Коли ж треба буде вас покликати, то я говоритиму: "Ден!" — коротко і ясно. А ви можете називати мене "Ваг". — Вагнер умів ущільнювати час.

На ранок усе було готове. На широкій спині Хойті-Тойті вільно розмістилися Вагнер і Денисов. З речей узяли тільки необхідне.

Штром, незважаючи на ранню пору, проводжав їх.

— А як харчуватиметься слон? — спитав директор.

— У містах і селах ми показуватимемо вистави, — сказав Вагнер, — а глядачі за це годуватимуть слона. Сапієнс прогодує не тільки себе, а й нас. До побачення!

Слон повільно йшов вулицями. Та коли проминули останні будівлі міста і перед мандрівниками простяглася смуга шосе, слон пішов швидше, хоч його й не підганяло. Він проходив не менше дванадцяти кілометрів за годину.

— Ден, вам тепер доведеться мати справу з слоном. І щоб краще зрозуміти Хойті-Тойті, вам треба ознайомитися з його не зовсім звичайним минулим. Ось візьміть оцей зошит. Це дорожній щоденник, його написав ваш попередник Пєсков, з яким я подорожував у Конго. З Пєсковим вийшла одна трагікомічна історія, про яку я коли-небудь розповім вам. А поки що — читайте.

Вагнер підсунувся ближче до голови слона, розклав перед собою маленький столик і почав писати відразу в двох зошитах — правою і лівою руками. Вагнер завжди виконував одночасно не менше як дві роботи.

— Отже, розповідайте! — сказав він, звертаючись, очевидно, до слона. Слон протяг хобот майже до самого вуха Вагнера і почав дуже швидко шипіти з короткими перервами:

— Ф-фф-ффф-ф-фф-ффф .

"Точнісінько, як азбука Морзе", — подумав Денисов, розкриваючи товстий зошит у клейончатій оправі.

Вагнер лівою рукою записував те, що диктував йому слон, а правою писав наукову роботу. Слон ішов розміреною ходою, і плавне погойдування майже не заважало писати. Денисов відкрив щоденник Пєскова і незабаром захопився читанням.

Ось що було написано в щоденнику.

V. "ЛЮДИНОЮ РИНГУ НЕ БУТИ..."

"27 березня. Мені здається, що я потрапив у кабінет Фауста. Лабораторія професора Вагнера дивовижна. Чого тільки тут нема! Фізика, хімія, біологія, електротехніка, мікробіологія, анатомія, фізіологія. Мабуть, немає такої галузі знання, якою не цікавився б Вагнер, або Ваг, як він просить себе називати. Мікроскопи, спектроскопи, електроскопи... всілякі "скопи", які дають можливість бачити те, що недоступне неозброєному оку. Потім іде таке ж "озброєння" для вуха: вушні "мікроскопи", з допомогою яких Вагнер чує тисячі нових звуків: "морських гадюк підводний хід й долинної лози зростання". Скло, мідь, алюміній, каучук, фарфор, ебоніт, платина, золото, сталь — у найрізноманітніших формах і поєднаннях. Реторти, колби, змійовики, пробірки, лампи, котушки, спіралі, шнури, вимикачі, рубильники, кнопки... Чи не відображає все це складності мозку самого Вагнера? А в сусідній кімнаті цілий паноптикум: там Вагнер вирощує тканини людського тіла, живить відрізаний у людини палець, кроляче вухо, серце собаки, голову барана і... мозок людини. Живий, мислячий мозок! Мені доводиться доглядати його. Професор розмовляє з мозком, натискуючи пальцем на його поверхню. А живиться мозок особливим фізіологічним розчином, — я повинен пильнувати, щоб він завжди був свіжий. З деякого часу Вагнер змінив склад розчину, став "посилено живити мозок", і — дивна річ! — мозок почав дуже швидко розростатись. Можна сказати, що цей мозок завбільшки з великий кавун — красиве видовище.

29 березня. Ваг про щось пильно радиться з мозком.

30 березня. Сьогодні ввечері Ваг сказав мені:

— Це мозок одного молодого німецького вченого, Рип-га. Людина загинула в Абіссінії, а її мозок, як бачите, живе і мислить. Але останнім часом мозок засумував. Око, яке я приробив мозкові, не задовольняє його. Він хоче не тільки бачити, а й чути, не тільки нерухомо лежати, а й рухатись. На жаль, він висловив це бажання трохи запізно. Коли б він сказав про це раніше, я б, можливо, й задовольнив його. Я зміг би знайти в анатомічному театрі труп відповідного розміру і пересадити мозок Ринга в його голову. Якщо тільки та людина померла від хвороби мозку, то, пересадивши новий, здоровий мозок, мені вдалося б оживити мерця. І мозок Ринга здобув би нове тіло і всю повноту життя. Але справа в тому, що я робив спробу розрощення тканин, і тепер, як бачите, мозок Ринга настільки збільшився, що не ввійде у жоден людський череп. Людиною Рингу вже не бути.

— Що ви хочете цим сказати? Що Ринг може бути кимсь іншим, крім людини?

— Авжеж. Він може бути ну хоча б слоном. Правда, до розміру слонового мозку його мозок ще не доріс, але це справа наживна. Треба тільки подбати про те, щоб мозок Ринга набрав потрібної форми. Мені скоро пришлють череп слона; я посаджу в нього мозок і нарощуватиму його тканини доти поки вони не заповнять усю порожнину черепа.

— Не хочете ж ви зробити з Ринга слона?

— А чому б і не зробити? Я вже говорив з Рингом. Вій так хоче бачити, чути, рухатись і дихати, що погодився б бути навіть свинею чи собакою. А слон — благородна тварина, сильна, довголітня. І він, тобто мозок Ринга, може прожити ще сто-двісті років. Хіба це погана перспектива? Ринг уже погодився..."

Денисов відірвав погляд від щоденника і звернувся до Вагнера:

— Скажіть, то невже слон, на якому ми їдемо...

— Так, так, у нього людський мозок, — відповів Вагнер, не перестаючи писати. — Читайте далі і не заважайте мені.

Денисов замовк, але не зразу повернувся до щоденника. Думка про те, що слон, на якому вони сидять, мас людський мозок, здавалась йому страхітливою. Він дивився на тварину з чуттям моторошної цікавості і майже забобонного жаху.

"31 березня. Сьогодні прибув череп слона. Професор розпиляв череп уздовж по лобі.

— Це для того, — сказав він, — щоб укласти мозок і щоб зручніше було його взяти, коли треба буде перекласти з цього черепа в інший.

Я оглянув череп всередині і був здивований, що простір, призначений для заповнення мозком, був порівняно невеликий. Зовні слон здавався значно "розумнішим".

— З усіх сухопутних тварин, — вів далі Ваг, — слон має найбільш розвинуті лобні пазухи. Бачите? Вся верхня частина черепа складається з повітряних камер, які неспеціаліст вважає звичайно за мозкову коробку. А мозок, порівняно зовсім невеликий, захований у слона дуже далеко, ось де; приблизно в ділянці вуха. Тому постріли, спрямовані в передню частину голови, й не досягають звичайно мети: кулі пробивають кілька кістяних перегородок, але не руйнують мозку.

Ми з Вагом зробили кілька дірок на черепі, щоб протягти через них трубки, які постачають мозкові живильний розчин, а потім обережно вклали мозок Ринга в одну з половинок черепа. Мозок заповнив далеко не весь призначений для нього простір.

— Нічого, в дорозі доросте, — сказав Ваг, присунувши другу половину черепа.

Признатись, я дуже мало вірю в те, що експеримент Вага буде успішним, хоч і знаю про його незвичайні винаходи, яких у нього було багато. Але тут справа надзвичайно складна. Треба подолати величезні труднощі. Передусім необхідно роздобути живого слона. Виписати його з Африки або Індії було б надто дорого. До того ж слон може виявитися з тієї чи іншої причини непридатним. Тому Ваг вирішив везти мозок Ринга в Африку, на Конго, де він уже бував, піймати там слона і пересадити йому мозок людини. Зробити пересадку! Легко сказати! Це не те, що перекласти рукавички з кишені в кишеню. Треба буде знайти і зшити всі кінці нервів, усі вени й артерії. Незважаючи на подібність анатомії людини і тварини, між ними все ж велика різниця. Як Вагу пощастить спаяти воєдино ці дві системи? Адже ж усю цю складну операцію треба буде проробити над живим слоном..."

VI. МАВПЯЧИЙ ФУТБОЛ

"27 червня. Доводиться писати залпом за багато днів. Від подорожі ми мали не тільки задоволення. Уже на пароплаві, і особливо в човні, нам почали докучати москіт. Правда, коли ми їхали серединою річки, ще широкої, мов озеро, їх було менше. Та досить було підпливти ближче до берега, як нас оточила ціла хмара москітів. Під час купання пас обліплювали і ссали з нас кров чорні мухи. А коли ми висадились на берег і вирушили пішки, нас почали переслідувати нові вороги: дрібні мурашки та пісочні блохи. Кожнісінького вечора нам доводилось оглядати ноги і змітати цих бліх. Гадюки, багатоніжки, бджоли й оси теж завдавали немало клопоту.

Нелегко було пересуватись у лісових хащах. Та на відкритих місцях ходити було чи не важче: трава густа, стебла товсті, заввишки до чотирьох метрів. Ідеш між двома зеленими стінами — навколо нічогісінько не видно. Моторошно! Гостре листя дряпає обличчя й руки. Підімнеш траву ногами, а вона плутається, обвивається кругом ніг. У

дощ на листі збирається вода і ллє на тебе мов з відра. Рухатися доводилось один за одним вузькими стежками, прокладеними в лісах і степах. Такі стежки — єдині шляхи сполучення в цих місцях. Нас ішло двадцять чоловік, з них вісімнадцять — носії і провідники з негритянського племені фанів.

Нарешті ми досягли мети. Отаборилися на березі озера Тумба. Наші провідники відпочивають. Вони захопилися ловлею риби. Насилу відірвали їх від цього заняття, щоб примусити допомогти нам влаштуватися на новому місці. У нас два великі намети. Місце для табору вибрали вдало — на сухому горбі. Трава невисока. Кругом далеко видно. Мозок Ринга благополучно переніс подорож, почуває себе задовільно. Не може діждатись, коли вже повернеться в світ звуків, барв, запахів та інших відчуттів. Ваг утішає його, що тепер уже недовго лишилося ждати. Він весь час таємниче до чогось готується.

29 червня. У нас переполох: зовсім близько від нашого табору фали знайшли свіжі сліди лева. Я розпакував ящик з рушницями, роздав зброю тим, що нібито вміють стріляти, і сьогодні після обіду влаштував пробну стрільбу. Це щось страшне! Вони прикладають ложе рушниці до живота або до коліна, перекидаються од відбою і випускають кулі з відхиленням від цілі на сто вісімдесят градусів. Зате їхньому захопленню немає меж. Галас стоїть неймовірний. Цей галас, мабуть, збере до нас голодних звірів з усього басейну Конго.

30 червня. Минулої ночі лев був зовсім близько від нашого табору. Після нього лишились речові докази: він розірвав дику свиню і майже всю її з'їв. Череп у свині розколотий, мов горіх, а ребра потрощені на дрібні шматочки. Не хотів би я потрапити в таку костоломку!

Фани налякані. Як тільки настає вечір, вони сходяться до наших наметів, розпалюють багаття і цілу ніч підтримують полум'я. Мені став зрозумілий страх первісної людини перед жахливим звіром. Коли лев ричить, — а я вже кілька разів чув його рик, — зі мною коїться щось неладне: в крові прокидається страх далеких предків і серце

зупиняється. Навіть тікати не хочеться, а хочеться сидіти зіщулившись або заритись у землю, мов кріт. А Ваг ніби й не чує левиного рику. Він, як завжди, щось майструє в своєму наметі. Сьогодні після сніданку він вийшов до мене і сказав:

— Завтра вранці я піду в ліс. Фани казали, що до озера веде стара слонова стежка. Слони ходили на водопій недалеко від нашої стоянки. Але вони часто змінюють пасовиська. "Просіка", яку вони зробили в лісі, почала вже заростати. Виходить, вони пішли кудись далі. Треба буде розшукати їх.

— Але ви знаєте, звичайно, що до нас завітав лов? Не рискуйте вирушати один без рушниці, — попередив я Вага.

— Я не боюсь ніяких звірів, — мовив він, — слово таке знаю, замовляти вмію. — І його густі вуса заворушились від прихованої усмішки.

— І підете в ліс без рушниці?

Ваг ствердно кивнув головою.

2 липня. Багато цікавого сталося за цей час. Вночі знову ричав лев, і в мене від жаху судомило живіт і хололо в серці. Ранком я вмивався біля свого намету, коли це з сусіднього вийшов Ваг. Він був у білому фланелевому костюмі, в пробковому шоломі і в міцних черевиках на товстій підошві. Костюм похідний, але за плечем — ні сумки, ні рушниці. Я привітав Вага з добрим ранком. Він кивнув головою і, як мені здалося, обережно ступаючи, рушив уперед. Поступово кроки його ставали дедалі упевненішими, і нарешті вчений пішов своєю звичайною рівною і швидкою ходою. Так дійшов він до спуску з нашого пагорба. Коли ж почався спуск, Ваг підняв руки вгору, і... тут сталося щось незвичайне, що примусило мене і всіх фанів скрикнути від подиву.

Тіло Вага почало спочатку повільно, а потім швидше й швидше обертатись у повітрі, так, ніби професор перекидався на трапеції у витягнутому положенні; на якусь мить тіло займало горизонтальне положення, потім голова опинялася внизу, а ноги вгорі; описуючи кола, ноги й голова весь час мінялися місцями. Нарешті його тіло стало обертатись так швидко, що ноги й голова злились у туманний круг, а середина тулуба виступала, немов темне ядро. Так тривало доти, аж поки Ваг не досяг підніжжя горба. Перекинувшись кілька разів уже на рівному місці, він випростався і звичайною ходою попрямував до лісу.

Я нічого не міг зрозуміти, а фани — тим більше. Вони були не тільки здивовані, а й налякані: адже те, що вони бачили, було для них, звичайно, надприродним явищем. Для мене ж це перекидання становило собою тільки одну з загадок, які частенько задавав мені Ваг.

Та загадки загадками, а лев лишається левом. Чи не занадто вже Ваг надіявся на себе? Я знаю, що собаку можна злякати "надприродним" явищем: спробуйте кинути йому кістку, обв'язану тонкою ниткою або волосиною, і, як тільки собака захоче схопити кістку, потягніть її за нитку. Кістка раптом посунеться по підлозі, ніби тікаючи від собаки. Собака злякається цієї незвичайної події і, підібгавши хвоста, сам утече від "живої" кістки. Але чи втече, підібгавши хвоста, лев від Вага, який перекидається в повітрі? Це ще питання! Я не можу лишити Вага без охорони.

І, взявши рушниці, я разом з чотирма найхоробрішими і найкмітливішими фанами пішов слідом за Вагом. Не помічаючи нас, вчений ішов попереду досить широкою лісовою просікою, прокладеною слонами. Тисячі тварин, які ходили до водопою, утрамбували її. Тільки де-не-до траплялись на шляху невеликі стовбури або сучки. Щоразу, коли зустрічалась така перешкода, Ваг зупинявся, якось дивно піднімав ногу вгору, — набагато вище, ніж це було потрібно, — і робив широкий крок. Іноді після цього його тіло, не згинаючись, нахилялося вперед, потім випростувалось у вертикальному положенні, і він ішов далі. Ми

рухались за ним на деякій відстані. Попереду показалось яскраве світло. Дорога ставала ширшою і виходила на лісову галявину.

Ваг вийшов із затінку і йшов уже освітленою галявиною, коли я почув якесь дивне рокотання чи гарчання. Так гарчати міг тільки великий, роздратований або потривожений звір. Проте цей звук не був схожий на ревіння лева. Фани пошепки називали звіра, але я не знав місцевих назв. З облич і рухів моїх супутників видно було, що вони боялися цього звіра не менше, ніж лева. Однак вони не відставали від мене, а я, відчуваючи щось недобре, прискорив ходу. Вийшовши на галявину, я побачив цікаву картину.

Праворуч від мене, метрів за десять від лісу, сиділо на землі дитинча горили, завбільшки з десятирічного хлопчика. Трохи далі від нього — сірувато-руда горила-самка і величезний самець. Ваг досить швидко йшов рівною галявиною і, очевидно, перш ніж помітив звірів на траві, опинився між дитинчам та його батьками. Самець побачив людину і хрипко загарчав. Це був той самий звук, який ми чули ще в лісі. Ваг теж уже помітив звірів: він дивився в сторону горили-самця, але йшов своєю звичайною ходою. Маленька горила, побачивши людину, раптом заскавучала, загавкала і швиденько здерлась на невисоке дерево, що стояло поряд.

Самець вдруге застережливо загарчав. Горили уникають людей, але якщо необхідність примушує їх вступати в бій, то вони стають безстрашні і надзвичайно люті. Побачивши, що людина не йде від них, і, очевидно, боячись за своє дитинча, самець раптом звівся на ноги у войовничій позі. Я не знаю, чи є страшніший звір, ніж ця потворна подоба людини. Самець був дуже високий як для мавпи — не менший як середня на зріст людина, але його грудна клітка здалась мені мало не вдвічі ширшою за людську. Тулуб непропорціонально великий. Довгі руки такі товсті, як колоди. Кисті й ступні — непомірно довгі. З-під дуже випнутих надбрівних дуг визирають люті очиці, а з вишкіреного рота виблискують величезні зуби.

Кошлатими кулачищами звір почав гатити себе по бочкоподібній грудній клітці з такою силою, що всередині в нього загуло, немов у порожній сорокавідерній бочці. Потім він загарчав, загавкав і, обпираючись правою рукою об землю, побіг до Вага.

Признаюсь, я був так схвильований, що не міг скинути з плеча рушницю. А горила за кілька секунд перебігла простір, що відділяв її від Вага, і... але тут знову сталося щось надзвичайне.

Горила з усього розгону вдарилась об якусь невидиму перепону, заревіла і впала на землю. Ваг не впав, а, піднявши руки і випроставшись, перевернувся в повітрі, мов на, трапеції. Невдача ще більш розлютила звіра. Він знову піднявся і ще раз спробував стрибнути на Вага. Цього разу він перелетів через голову професора і знову впав. Самець ошаленів од люті. Він заревів, загавкав, заричав, плювався піною і накидався на Вага, намагаючись обхопити його своїми довжелезними руками. Та між горилою і Вагом була якась невидима, але надійна перепона. Судячи з положення рук горили, я зрозумів, що ця перепона має форму кулі. Невидима, прозора, як скло, неблискуча і міцна, як сталь. Ось у чому полягала нова вигадка Вага!

Пересвідчившись, що Ваг у цілковитій безпеці, я з цікавістю почав стежити за цією незвичайною грою. Мої фани танцювали від захоплення і навіть покидали рушниці. А гра дедалі жвавішала.

Горила-самка, здається, з не меншою цікавістю, ніж ми, стежила за своїм оскаженілим чоловіком. І раптом, войовниче завивши, вона побігла до нього на допомогу. І тут гра набрала іншого характеру. В азарті горили накидались на невидиму кулю, і вона перелітала з місця на місце, немов справжній футбольний м'яч. Невесело стояти всередині цього м'яча, коли в ролі азартних футболістів виступають горили! Випростане тіло Вага дедалі частіше крутилося колесом, перелітаючи з місця на місце. Тепер я зрозумів, чому його тіло виструнчене, а руки трохи підняті вгору: ногами і руками він упирається в оболонку кулі, щоб не розбитись. Оболонка мусила бути надзвичайно міцною. Коли горили

нападали на кулю одночасно з обох боків і з розгону вижимали її вгору, вона підскакувала метрів на три і все-таки не розбивалась, падаючи на землю. Проте Ваг, мабуть, почав стомлюватись, У витягнутому положенні з напруженими мускулами продержатись довго не можна. І от я побачив, що Ваг зненацька зігнувся і впав на дно кулі.

Складалася серйозна ситуація. Далі не можна було лишатися тільки глядачами. Я покликав фанів, наказав узяти з землі рушниці, і ми попрямували до кулі. Але я заборонив фанам стріляти без мого наказу, побоюючись, щоб вони ненароком не влучили в Вага: я не знав, чи може невидима куля встояти проти влучного пострілу. До того ж куля не могла бути суцільною, — інакше Ваг задихнувся б, — у пій мали бути отвори, в які небезпечно було стріляти.

Щоб звернути на себе увагу, ми наближалися з галасом і криками. І досягли свого. Самець перший повернув голову в наш бік і погрозливо заревів. Бачачи, що це не справляє враження, він рушив нам назустріч. Коли він відійшов убік від Вага, я вистрілив. Куля влучила горилі в груди, — я бачив це по крові, що залила сірувато-руду шерсть. Звір заревів, схопився рукою за рану, але не впав, а ще швидше побіг до мене. Я вдруге вистрілив і влучив у плече. Але в що мить горила була вже біля мене і враз схопила лапою дуло моєї рушниці. З незвичайною силою вирвавши рушницю, звір у мене на очах зігнув ствол і надломив його. Не задовольнившись цим, він схопив ствол у зуби і почав гризти його, наче кістку. Потім, несподівано похитнувшись, упав на землю і, хоч пою кінцівки судорожно сіпалися, не випускав понівеченої рушниці. Самка поспішила втекти.

— Ви не дуже постраждали? — почув я голос Вага, що долинав ніби здалека. Невже я став погано чути від того, що горила пом'яла мені боки?

Я підвів очі н побачив Вага, що стояв наді мною. Тепер, коли він був коло мене, я помітив, що його тіло оповивала ніби туманна оболонка. Придивившись уважніше, я пересвідчився, що бачу не оболонку, яка

була абсолютно прозора, а сліди від лап горил і місцями налиплу на поверхню кулі грязюку.

Ваг, видно, помітив, як я розглядав ці плями його невидимої сфери. Він посміхнувся і сказав:

— Коли грунт вологий або грязький, то на поверхні кулі залишаються деякі сліди, і вона стає видимою. Але ні пісок, ні сухе листя не пристають до неї. Якщо можете, вставайте, підемо додому. Дорогою я вам розповім про свій винахід.

Я підвівся й подивився на Вага. Йому теж дісталося: на його обличчі подекуди темніли синці.

— Нічого, до весілля заживе, — сказав він. — Це мені наука. Виявляється, в нетрі африканських лісів не можна ходити без рушниці, хоч і в такій неприступній кулі. Хто б міг подумати, що я опинюся всередині футбольного м'яча!

— І вам спало на думку таке порівняння?

— Авжеж. Так от слухайте. Вам не доводилось читати, що в Америці винайдено особливий метал, прозорий, як скло, або скло, таке міцне, як метал? З цього матеріалу збудовано, кажуть, військовий аероплан. Зручність його цілком зрозуміла: ворог його майже не бачить. Кажу майже, тому що льотчика в ньому видно так само, як видно мене крізь мою кулю. Отож я вже давно думав, як би збудувати таку "фортецю", звідки я міг би все бачити, спостерігати життя тварин і яка б захищала від нападу хижих звірів. Я зробив кілька спроб і досяг мети. Ця куля виготовлена з каучуку. О, люди ще далеко не використали всіх якостей цього надзвичайно корисного матеріалу! Саме каучук мені вдалося зробити прозорим, як скло, і міцним, як сталь. Незважаючи на сьогоднішню не зовсім приємну пригоду, яка могла б скінчитися ще сумніше, коли б ви вчасно не прийшли мені на допомогу, я вважаю, що

винахід дуже вдалий і доцільний. А горили? Хто б міг подумати, що я їх тут зустріну? Правда, це досить дике місце, але горили звичайно живуть у що дикіших, непрохідних нетрях.

— Але як ви пересуваєтесь?

— Дуже просто. Хіба ви не бачите? Я наступаю підошвою ноги на внутрішню оболонку кулі і вагою свого тіла примушую її котитись вперед. На поверхні кулі є отвори для дихання. Куля складається з двох половинок; я входжу в неї і замикаюсь, стягуючи спеціальні ремінці, зроблені з прозорого каучуку. Правда, куля не зовсім зручна тим, що на схилах її важко стримати, вона починає котитись швидко, і тоді доводиться займатись фізкультурою. Та чому б і не зайнятись?"

VII. НЕВИДИМІ ШЛЯХИ

"20 липня. Знову перерва в моєму щоденнику.

Слони, очевидно, пішли дуже далеко. Нам довелося знятися з місця й кілька днів іти слоновою стежкою, поки ми нарешті не зустріли свіжіших слідів стада. А ще через два дні наші фани знайшли місце водопою слонів. Фани — досвідчені мисливці на слонів, вони знають багато способів ловлі. Але Ваг віддав перевагу своїм оригінальним способам. Він наказав принести до слонової стежки ящик і почав виймати з нього щось невидиме. Фани з забобонним жахом дивились на руки людини, які ніби щось брали і перекладали, але це "щось" було невидиме, мов повітря. Мабуть, вони вважають Вагнера за великого чарівника.

Ваг мені ще нічого не сказав, але я вже догадався, що віті витягає з ящика пристосування для ловлі, зроблені, як і куля, з того ж невидимого матеріалу.

— Підійдіть і помацайте, — сказав мені Ваг, бачачи, що я вмираю від цікавості.

Я підійшов, помацав повітря і раптом затиснув у руці канатик діаметром щонайменше сантиметр.

— Каучук?

— Так, одна з незліченних різновидностей каучуку. Цього разу я зробив його гнучким, як вірьовка. Але міцність сталі і невидимість лишаються такими ж, як і в матеріалі, з якого виготовлено кулю. З цих невидимих пут ми зробимо петлі й розкладемо їх на шляху, де проходитиме слон. Тварина заплутається і буде в наших руках.

Не можна сказати, щоб це була легка робота — розстеляти на землі невидимі вірьовки і зав'язувати з них петлі. Ми самі не раз падали, зачепившись ногою за "вірьовку". Але надвечір робота була закінчена, і нам лишалося тільки ждати слонів.

Була чудова тропічна ніч. Джунглі сповнились таємничими шарудіннями і зітханнями. Іноді немов хтось плакав, — можливо, маленьке звірятко, прощаючись із життям; іноді було чути розкотистий дикий сміх, від якого, немов від струменя холодного повітря, щулилися фани.

Слони підійшли непомітно. Величезний вожак ішов трохи попереду стада, витягнувши довгий хобот і весь час ворушачи ним. Він вбирав у хобот тисячі нічних запахів, класифікував їх, відзначаючи ті, що ховали в собі якусь небезпеку. За кілька метрів до наших невидимих загороджень слон раптом спинився і випростав хобот, — я ще ніколи не бачив,, щоб слон так прямо витягував хобот. Він до чогось пильно принюхувався. Можливо, почув запах наших тіл, хоч за порадою фанів ми перед заходом сонця викупалися в озері і випрали свою білизну: адже на екваторі доводиться потіти весь день.

— Погані справи, — шепнув Ваг. — Слон рознюхав, що ми тут, і я вважаю, що він почув запах не наших тіл, а каучуку. Про це я не подумав...

Слон очевидно вагався. Мабуть, йому доводилось знайомитися з якимсь новим для нього запахом. Чим загрожує цей запах? Слон нерішуче рушив уперед, можливо для того, щоб ближче ознайомитися з джерелом дивного запаху. Він ступив кілька кроків і потрапив у першу петлю. Смикнув передньою ногою, але невидима перешкода не відпускала ноги. Слон дужче й дужче натягував "вірьовку". Ми бачили, як стискається шкіра на його нозі трохи вище ступні. Гігант подався всім корпусом назад так, що зад його майже торкнувся землі. Шкіра — товстезна слонова шкіра — не витримала: вона тріснула під тиском "вірьовки", і по нозі потекла густа темна кров.

А "вірьовка" Вага витримувала величезне напруження.

Ми вже святкували перемогу. Але тут сталося непередбачене. Товсте дерево, до якого була прив'язана "вірьовка", повалилось, немов підрубане сокирою. Слон від несподіванки впав назад, швидко схопився, повернувся і, тривожно трублячи, зник.

— Тепер усе пропало! — сказав Вагнер. — Слони не підійдуть до того місця, де ми розкинемо наші невидимі, але відчутні для них по запаху тенета. Або мені доведеться зайнятись хімічною дезодорацією. Хімічною... гм... запахи... так... — Вагнер про щось глибоко замислився. — А чому б і ні? — вів далі він. — Слухайте, що мені спало на думку: можна було б спробувати застосувати для впіймання слона хімічні засоби, наприклад, газову атаку. Нам треба не вбити слона, — це було б неважко зробити, — а призвести його до непритомності. Ми понадіваємо протигазові маски, візьмемо з собою балон з газом і пустимо газ он на ту лісову доріжку. Навколишня рослинність дуже густа, — це справжній зелений тунель; газ досить добре зберігатиметься... А с ще простіший засіб!..

Вагнер зненацька розсміявся. Якась думка здалася йому дуже кумедною.

— Тепер нам треба тільки вистежити, куди слони ходитимуть на водопій. Сюди вони навряд чи повернуться..."

VIII. "СЛОНОВА ГОРІЛКА"

"21 липня. Фани знайшли нове місце водопою. Це було невелике лісове озеро. І коли слони, напившись, пішли в гущавину, Ваг, я й тубільці взялися за роботу. Ми роздяглись, увійшли в воду і заходилися вбивати у дно тісним рядом кілки, відгороджуючи невелику частину озера. Потім ми щільно обмазали глиною підводну стіну. Утворилося щось схоже на рибник. Загата відгородила частину озера якраз у тому місці, куди приходили на водопій слони.

— Прекрасно, — говорив Ваг. — Тепер нам лишається тільки "отруїти" воду. Для цього в мене с дуже хороший засіб, зовсім не шкідливий, але діє сильніше, ніж алкоголь.

Ваг попрацював кілька годин у своїй лабораторії і нарешті виніс звідти відро "слонової горілки", як він висловився. Цю "горілку" вилили у воду. Ми вилізли на дерево і приготувалися спостерігати.

— А чи питимуть слони вашу "горілку"? — спитав я.

— Сподіваюсь, вона здаватиметься їм досить смачною. П'ють же горілку ведмеді. І навіть стають справжніми алкоголіками. Тсс!.. Хтось іде...

Я подивився на "арену", — вона була дуже велика. Зроблю маленький відступ. Треба сказати, що мене весь час вражала пейзажна й архітектурна різноманітність тропічного лісу. Місцями йдеш "триповерховим" лісом: невеликий підлісок кущів і невисоких дерев

ледве покриває голову. Над цим лісом підноситься другий ліс, заввишки приблизно такий, як наші північні ліси. Нарешті над ним височить третій ліс, що складається з величезних дерев. Між першим і другим рядами крон простори заповнюються тільки нитками і канатами різних витких рослин. Такий потрійний ліс — надзвичайно красиве видовище. Високо над головою зелені печери, водоспади зелені, що спадають з уступу на уступ, зелені гори тягнуться у височінь. І все це прикрашено перами птахів та яскравими квітами орхідей.

Потім відразу потрапляєш ніби у величний готичний храм з лісом велетенських колон, що здіймаються від покритої мохом землі до ледве помітного купола. Ще кілька кроків — і знову переміна: ти в хащах, у непрохідних нетрях. Листя збоку, попереду, ззаду, зверху. Мох, трава, листя, квіти внизу — по самі плечі. Немов опинився в зеленому вирі. Ноги плутаються в м'якій зелені або спотикаються об полеглі дерева. І от, коли остаточно виб'єшся із сил і здається, що безнадійно загруз у болоті суцільної зелені, несподівано розсуваєш кущі і завмираєш, вражений: ти у величезній круглій печері з зеленим склепінням. Неймовірно товстий "стовп" підпирає купол цієї печери. На землі — ні травинки, хоч у крокет грай. Дерево-велетень своєю тінню знищило кругом усю рослинність, не пропускаючи жодного промінчика сонця. Гілля його спустилося до землі і вросло в неї. Тут панують морок і прохолода. Нам не раз доводилось відпочивати в тіні таких гігантів баобабів, каучукового дерева, індійської смоковниці.

Таке саме велике дерево дало нам притулок на своїх гілках. Воно стояло досить близько від води, так що всі звірі, прямуючи слоновою стежкою до берега, неодмінно проходили через "арену". На цій "арені", очевидно, відбувалося немало лісових драм. Подекуди виднілись обгризені кістки антилоп, буйволів і кабанів. Недалеко звідси починалися степи; тому сюди на водопій частенько заходили й тварини з савани.

На "арену" вийшов кабан. Слідом за ним показалась самиця і восьмеро маленьких поросят. Уся родина попрямувала до води. За

хвилину з'явилося ще п'ять самиць, очевидно з тієї ж родини. Кабан підійшов до води й почав пити. Але зразу ж підняв рило, невдоволено пирхнув і перейшов на інше місце. Спробував — не подобається. Замотав головою.

— Не п'є, — шепнув я Вагу.

— Не розкуштував, — теж пошепки відповів той.

Він таки мав рацію. Скоро кабан перестав мотати головою і почав пити воду. Проте самиця непокоїлась і, як мені здалося, кричала своїм поросятам, щоб вони не пили. Та незабаром і вона добрала смаку. Кабан, самиця й поросята пили дуже довго, довше, ніж звичайно. Поросята сп'яніли першими: вони раптом почали вищати, кидатись одне на одного, бігати по "арені". Всі шість самиць сп'яніли слідом за поросятами. Вони хиталися й, повискуючи, виробляли щось неймовірне — брикалися, ставали дибки, качались по землі й навіть перекидалися через голову. Потім вони попадали й поснули разом з поросятами. Але кабан виявився буйним напідпитку. Він люто хрюкав, нападав на величезний стовбур дерева серед "арени" і вганяв у кору кинджали-ікла з такою силою, що потім ледве міг їх витягти.

Ми так зацікавились витівками п'яного кабана, що й не помітили, як підійшли слони. Розмірено ступаючи, вони один за одним виходили з зеленої просіки. В цей час майданчик навколо стовбура справді нагадував циркову арену. Тільки жоден цирк не бачив так багато чотириногих артистів. Признатись, мені стало страшно від такої кількості слонових туш. Слони здалися мені схожими на величезних пацюків. їх було понад два десятки.

Але що виробляє цей п'яничка-кабан! Замість того, щоб рятуватися, поки не пізно, він раптом погрозливо захрюкав і стрілою помчав назустріч стаду слонів. Великий слон, що йшов попереду, очевидно, не чекав нападу. Він опустив голову і з цікавістю дивився на звіра, що біг

до нього. А кабан, підбігши до слона, ударив його іклом в ногу. Слон швидко згорнув хобот, нахилив голову ще нижче і, підчепивши кабана на бивні, відкинув його так далеко, що той упав у воду.

Кабан захрюкав, заборсався, вибрався на берег, сьорбнув нашвидку ще трохи води, мовби для хоробрості, і знову побіг до слона. Але цього разу слон був обережніший; він чекав кабана з опущеними бивнями. Кабан налетів на бивні і розпоров собі черево. Слон струснув конаючого звіра з бивнів і наступив на нього ногою. Від кабана лишилися тільки голова та хвіст. Тулуб і ноги були розмелені на кашу.

Тією ж спокійною розміреною ходою, немов нічого й не сталося, слон-вожак пройшов через "арену", обережно обійшов поросят і самиць, що без пам'яті лежали на землі, спустився до води і занурив у неї хобот. Ми з цікавістю спостерігали, що буде далі.

Попивши трохи, слон підняв хобот і почав нишпорити по воді, очевидно порівнюючи її смак у різних місцях. Він пройшов кілька кроків і опустив хобот у воду за нашого загорожею. Там вода не була отруєна п'янким напоєм.

— Пропала наша вигадка! — прошепотів я. Але в ту ж мить мало не скрикнув від подиву. Слон вернувся на попереднє місце й знову почав пити "слонову горілку". Вона, видно, сподобалась йому. Рядом з вожаком вишикувались інші слони. Та наша загата була не дуже велика, і тому частіша слонового стада пила звичайну воду.

Мені здавалося, що вони питимуть без кінця-краю. Я бачив, як потворно роздувались боки слона. А він усе пив та пив. Через півгодини рівень води в нашій загаті знизився наполовину; за годину вожак і його товариші висмоктали всю рідину. Слони почали похитуватись, ще не переставши пити. Один з них раптом звалився в воду, сколихнувши її хвилями. Він затрубив, підвівся й знову впав на бік. Поклавши хобот на

берег, слон так захропів, що листя дрижало і пташки злякано перелітали на верхівки дерев.

Велетень вожак одійшов від озера, гучно попирхуючи. Зупинився. Хобот його повис, мов ганчірка. Вуха то підіймались, і о безживно падали. Слон повільно й ритмічно похитувався — вперед, назад. Навколо нього падали, мов повалені кулями, його товариші. А ті, що не пили "горілки", здивовано спостерігали цей небувалий падіж. Тверезі слони стривожено трубили, ходили навколо п'яних, навіть пробували підвести їх. Велика слониха підійшла до вожака і занепокоєно помацала хоботом його голову. Слон у відповідь на цей вияв співчуття і ласки кволо помахав хвостом, не перестаючи розхитуватись. Та ось він раптом підняв і олову, захропів і впав на землю. Тверезі слони розгублено товпились навколо нього, не зважуючись іти без вожака.

— Буде погано, якщо тверезі лишаться тут, — сказав Ваг уже голосніше. — Перебити їх, чи що? Почекаємо, подивимось, що буде далі.

Тверезі слони про щось радились. Вони видавали якісь дивні звуки, безперервно ворушачи хоботами. Ця нарада тривала досить довго. Вже займався світанок, коли слони обрали собі нового вожака і поволі, один за одним залишили "арену", де лежали "трупи" їхніх товаришів".

IX. РИНГ СТАВ СЛОНОМ

"Треба було спускатися з дерева. Я з деяким хвилюванням подивився на "арену", яка нагадувала тепер поле бою. Величезні слони валялись на боку вперемішку з кабанами. Та чи довго триватиме це сп'яніння? Що як слони протверезяться раніш, ніж ми скінчимо операцію пересаджування мозку? А слони, мовби для того, щоб ще більше налякати мене, час від часу махали хоботами й іноді крізь сон пищали.

Але Ваг не звертав на все це ніякої уваги. Він швидко спустився з дерева і взявся до роботи. Поки фани знищували сплячих кабанів, ми з

Вагом зайнялись операцією. В нас уже все було заготовлено. Ваг заздалегідь замовив хірургічні інструменти, які могли б розрізати міцну слонову кістку. Він узяв з ящика стерилізований ніж, підійшов до слона, зробив у нього на голові надрізи, відкотив шкіру і заходився розпилювати череп. Слон кілька разів сіпав хоботом. Це мене нервувало, але Ваг заспокоював:

— Не турбуйтесь. Я ручуся за дію мого наркозу. Слон не прокинеться раніше ніж через три години, а за цей час я сподіваюсь витягти його мозок. Після цього він для нас не буде страшний.

І Ваг продовжував методично розпилювати череп. Інструменти виявились добрячими, і незабаром Ваг уже трохи підняв частину тім'яної кістки.

— Якщо вам доведеться полювати на слона, — сказав він, — то майте на увазі, що його можна вбити тільки влучивши ось у цю маленьку місцинку. — Ваг показав мені простір між оком і вухом завбільшки з долоню. — Я вже попередив мозок Ринга, щоб він беріг це місце.

Ваг досить швидко вибрав з голови слона всю мозкову речовину. Але тут сталося щось несподіване. Слон без мозку раптом заворушився й почав розкачуватись важким тілом, потім, на превелике диво, встав і пішов. Але він, мабуть, нічого не бачив перед собою, хоч очі його й були відкриті. Він не обійшов товариша, що лежав на дорозі, перечепився і впав на землю. Його хобот і ноги судорожно посмикувались. "Невже здихає?" —думав я, шкодуючи, що вся праця пропала марно.

Ваг почекав, поки слон перестав рухатись, і знову взявся за операцію.

— Тепер слон мертвий, — сказав він, — як і належить тварині без мозку. Але ми воскресимо його. Це не так важко. Давайте скоріше мозок Ринга. Тільки б не занести інфекції!..

Вимивши добре руки, я вийняв з привезеного слонового черепа мозок Ринга, що за цей час дуже розрісся, і передав його Вагу.

— Ану... — сказав він, опускаючи мозок у череп слона.

— Підходить? — спитав я.

— Трошечки не доріс. Але це не має значення. Було б гірше, коли б мозок переріс і не ввійшов у черепну коробку. Тепер лишилось найголовніше — зшити кінці нервів. Кожний нерв, який я буду зшивати, з'єднуватиме мозок Ринга з тілом слона. Тепер ви можете відпочити. Сидіть і дивіться, тільки не заважайте мені.

І Ваг почав працювати надзвичайно швидко й ретельно. Він був справжнім артистом своєї справи, і його пальці нагадували пальці піаніста-віртуоза, який виконує дуже важку п'єсу. Обличчя Вага було зосереджене, очі спрямовані в одну точку, що з ним бувало тільки у випадках найбільшого напруження уваги. Мабуть, у цей момент обидві половинки його мозку виконували одну й ту ж роботу, мовби контролюючи одна одну. Нарешті Ваг накрив мозок черепною кришкою, скріпив її металевими скобками, потім покрив шматками шкіри і зшив їх.

— Прекрасно. Тепер у слона, якщо він благополучно виживе, залишаться тільки рубці на шкірі. Але я думаю, що Ринг простить мене за це.

"Ринг простить!" Так, тепер слон став Рингом, або, вірніше, Ринг став слоном. Я підійшов до слона, в голові якого був людський мозок, і з цікавістю подивився в його відкриті очі. Вони здавались такими ж застиглими, як і були.

— Чому це так? — спитав я. — Адже мозок Ринга має бути притомним, а тим часом очі... його (я не міг сказати ні слона, ні Ринга) начебто оскліли.

— Дуже просто, — відповів Ваг. — Нерви, що йдуть від мозку, зшиті, але ще не зрослись. Я попередив Ринга, щоб він не намагався робити якихось рухів, поки нерви остаточно не зростуться. Я вжив заходів, щоб це сталося якнайскоріше.

Сонце вже котилось до заходу. Фани сиділи на березі, смажили на багатті кабаняче м'ясо і з задоволенням їли його. Дехто вважав за краще їсти сире м'ясо. Раптом один з п'яних слонів гучно затрубив. Цей різкий закличний звук розбудив решту слонів. Вони почали зводитись на ноги. Ваг, я і фани встигли сховатись у кущах. Слони, ще й досі похитуючись, підійшли до оперованого вожака, довго общупували і обнюхували його хоботами і щось говорили своєю мовою. Уявляю, як почував себе Ринг, якщо тільки він міг уже бачити й чути. Нарешті слони пішли. Ми знову підійшли до нашого пацієнта.

— Мовчіть, нічого не відповідайте, — звернувся Ваг до слона, наче той міг говорити. — Єдине, що я можу вам дозволити, — це кліпнути повікою, якщо ви вже здужаєте це зробити. Так от, коли ви розумієте, що я кажу, кліпніть двічі.

Слон кліпнув.

— Дуже добре! — похвалив Вагнер. — Сьогодні вам доведеться полежати нерухомо, а завтра я, можливо, дозволю вам встати. Щоб слони та інші тварини не турбували вас, ми перегородимо слонову стежку, а вночі розкладемо багаття.

24 липня. Сьогодні слон вперше підвівся.

— Вітаю! — вигукнув Ваг. — Як же вас тепер звати? Ми ж не можемо перед сторонніми розголошувати свою таємницю. Я називатиму вас Сапієнс. Згода?

Слон кивнув головою.

— Розмовлятимемо, — вів далі Ваг, — мімічно, з допомогою азбуки Морзе. Ви можете махати кінчиком хобота: вгору — крапка, вбік — тире. А якщо вам здаватиметься зручнішим, можете сигналізувати звуками. Помахайте хоботом.

Слон почав махати, але якось дивно: хобот повертався у всі боки, немов вивихнутий суглоб.

— Це ви ще не звикли. У вас же ніколи не було хобота, Ринг. А ходити ви вмієте?

Слон почав ходити, причому задні ноги слухались його, видно, краще, ніж передні.

— Еге, вам таки доведеться навчитись бути слоном, — сказав Ваг. — У вашому мозку немає багато чого такого, що є в слоновому. Рухати ногами, хоботом, вухами ви навчитесь досить швидко. Але в мозку слона є ще природні інстинкти — квінтесенція досвіду сотень тисяч слонових поколінь. Справжній слон знає, чого йому боятися, як захищатись від різних ворогів, де знайти їжу й воду. Ви нічого цього не знаєте. Вам довелося б учитись на власному досвіді. А цей досвід коштував життя немалій кількості слонів. Та ви не хвилюйтесь і не бійтеся, Сапієнс. Ви будете з нами. Як тільки остаточно поправитесь, ми з вами поїдемо в Європу. Якщо захочете, можете жити на батьківщині — в Німеччині, а можете поїхати зі мною і в СРСР. Там ви житимете в зоопарку. А як ви себе почуваєте?

Сапієнсу-Рингу, очевидно, легше було сигналізувати сопінням, ніж рухати хоботом. Він почав видавати хоботом короткі й довгі звуки. Ваг слухав (тоді я ще не знав азбуки Морзе) і перекладав мені:

— Бачу я ніби трохи гірше. Щоправда, з висоти свого зросту бачу далі, але поле зору досить обмежене. Зате мої слух і нюх надзвичайно витончені й гострі. Я ніколи не міг уявити, що в світі так багато звуків і запахів. Я відчуваю тисячі нових незвичних запахів і їх відтінків; чую страшенно багато звуків, щоб їх передати, мабуть, не знайдеться слів у людській мові. Свист, шум, тріск, писк, скрекотіння, виск, стогін, гавкання, крик, гуркотіння, рокіт, брязкіт, хрускіт, шльопання, ляскання... ще, може, з десяток слів, і людський лексикон, що передає світ звуків, вичерпався. Та ось жуки і хробаки точать кору дерев. Як передати цей різноголосий концерт, який я так виразно чую? А шуми!

— Ви досягли успіхів, Сапієнс, — сказав Ваг.

— А запахи! — продовжував Ринг описувати свої нові відчуття. — Тут я остаточно розгублююсь і не можу передати вам хоч приблизно того, що я відчуваю. Ви можете зрозуміти тільки одно: кожне дерево, кожна річ мас свій специфічний запах. — Слон опустив хобот до землі, понюхав і вів далі: — Ось пахне землею. І пахне травою, яка лежала тут: можливо, її впустила якась травоїдна тварина, що йшла пити воду. Потім пахне кабаном, буйволом, міддю... не розумію звідки. Ось! Тут валяється обрізок мідного дроту, який ви, мабуть, викинули, Вагнер.

— Як же це може бути? — спитав я. — Адже тонкість відчуттів обумовлюється не тільки тонкістю сприймаючих периферичних органів, але й відповідним розвитком мозку.

— Так, — відповів Ваг. — Коли мозок Ринга пристосується, він відчуватиме все не гірше від слона. Тепер він відчуває, мабуть, набагато гірше від справжнього слона. Але тонкість слухового і нюхового апаратів дає Рингу вже тепер величезну перевагу перед нами. — Потім

він звернувся до слона: — Сподіваюсь, Сапієнс, вас не дуже обтяжить, якщо ми повернемось до нашої стоянки на горбі, сидячи на вашій спині?

Сапієнс милостиво погодився, кивнувши головою. Ми навантажили на спину слона частину багажу. Він підняв хоботом мене й Вага, — фани йшли пішки, — і ми вирушили в дорогу.

— Я думаю, — сказав Ваг, — через два тижні Сапієнс буде цілком здоровий, і тоді він доставить нас у Бому, а звідти морем доберемось додому.

Коли ми отаборилися на горбі, Ваг сказав Сапієнсу:

— Корму тут аж надто багато. Але я прошу вас далеко не відходити від нашого табору, особливо вночі. Вам можуть загрожувати різні небезпеки, з якими справжні слони справилися б дуже легко.

Слон кивнув головою і почав обламувати хоботом гілки з сусідніх дерев.

Раптом він якось писнув і, відсмикнувши хобот, підбіг до Вага.

— Що трапилося? — спитав Ваг. Слон протягнув хобот майже до його обличчя.

— Ай-ай-ай! — вигукнув Ваг з докором. — Ідіть сюди, — звернувся він до мене, показуючи на пальцеподібний відросток хобота. — Чутливість цього "пальчика" перевищує чутливість пальців сліпих. Це найніжніший орган слона. І дивіться, наш Сапієнс умудрився поранити свій "пальчик" колючкою.

Ваг обережно витяг колючку з хобота.

— Будьте обачні, — сказав він слонові повчально. — Слон з пораненим хоботом — інвалід. Ви не зможете навіть води напитись, і вам доведеться щоразу входити в річку або озеро й пити пащею, замість того, щоб, як звичайно роблять слони, всмоктувати воду в хобот, а з хобота виливати в пащу. Тут багато колючих рослин. Пройдіть трохи далі. Навчіться розрізняти породи.

Слон зітхнув, помахав хоботом і пішов у ліс.

27 липня. Все благополучно. Слон їсть неймовірно багато. Спочатку він перебирав їжею і намагався відправляти в пащу тільки траву, листя і найтонші ніжні гілочки. Але оскільки так він не наїдався, то незабаром, немовби й справжній слон, почав ламати й засувати собі в пащу гілки мало не такі завтовшки, як рука.

Дерева навколо нашого табору мають жалюгідний вигляд, наче тут упав метеорит або пролетіла всепожираюча сарана. На кущах підліску і на нижніх гілках великих дерев — жодного листочка. Сучки поламані, оголені. Кора зідрана. На землі — сміття, кізяк, галуззя, стовбури повалених дерев. Сапієнс дуже вибачається за ці руйнування, але... "становище зобов'язує", як сказав він Вагу з допомогою своїх звукових сигналів.

1 серпня. Сьогодні вранці Сапієнс не повернувся до табору. Спочатку Вагнер не турбувався.

— Не голка, — знайдеться. Що з ним трапиться? Жоден звір не наважиться напасти на нього. Очевидно, за ніч далеко зайшов.

Проте час минав, а Сапієнс не приходив. Нарешті ми вирішили йти шукати його. Фани — чудові слідопити, скоро натрапили на слід. Ми пішли за ними. Старий фан, розглядаючи сліди, швидко читав уголос ці письмена, залишені слоном.

— Тут слон їв траву, потім почав об'їдати молоді кущі. Пішов далі. Тут він нібито підстрибнув — чогось злякався. Ось що його злякало: слід леопарда. Стрибок. Слон біжить. Ламає все на своєму шляху. А леопард? Він теж тікає... від слона. В інший бік.

Сліди слона завели нас далеко від табору. Ось він пробіг болотисту галявину. Сліди наповнилися водою. Слон провалився, але біг, видно, насилу витягаючи нога з болота. Ось і річка. Це Конго. Слон кинувся в воду. Він мусив перепливти на той бік.

Наші провідники пішли шукати селище, знайшли човна, і ми перебрались на другий берег. Але там слідів слона не було. Невже він загинув? Слони вміють плавати. А чи вмів плавати Ринг? Чи він оволодів мистецтвом плавати по-слонячому? Фани висловили припущення, що він поплив за течією. Ми пропливли кілька кілометрів униз по річці. Слідів нема ніде. Ваг засмучений. Уся наша праця пропала марно. Що ж трапилося з слоном? Якщо він живий, як він житиме в лісі із звірами?..

8 серпня. Цілий тиждень ми шукали слона. Марно! Він пропав безслідно. Нам нічого більше не лишалось, як розрахуватися з фанами і вирушити додому".

X. ЧОТИРИНОГІ І ДВОНОГІ ВОРОГИ

— Щоденник закінчився, — сказав Денисов.

— Ось продовження його, — відповів Вагнер, ляскаючи по шиї слона. — Поки ви читали щоденник, Сапієнс, він же Хойті-Тойті, він же Ринг, розповів мені цікаву історію своїх пригод. Я вже думав, що його й живого нема, а він, виявляється, сам знайшов шлях до Європи. Розшифруйте й перепишіть мої стенографічні записи того, що розповів мені слон.

Денисов узяв у Вагнера його зошит, змережаний рисочками й комами, і заходився читати, а потім записувати історію слона, яку розповів він сам. Ось що розповів Сапієнс Вагнеру.

"Навряд чи я зможу передати вам усе, чого зазнав відтоді, як став слоном. Мені ніколи навіть і не снилося, що я, асистент професора Турнера, несподівано стану слоном і житиму в нетрях африканських лісів. Спробую послідовно викласти весь хід подій.

Я трохи відійшов від табору і спокійно поскубував на лужку траву. Виривав жмути соковитої трави і, вибивши з її коріння землю, їв. Упоравшись з травою, я пішов лісом, наглядаючи собі інший лужок. Була досить ясна місячна ніч. Літали світні жуки, кажани і якісь невідомі мені нічні птахи, немовби сови. Я повільно посувався вперед. Ішов легко, не відчуваючи ваги свого тіла і намагаючись рухатись без зайвого шуму. Понюхуючи хоботом, я відчував, що і праворуч і ліворуч від мене сновигають якісь невідомі звірі. Здавалося б, кого мені боятись? Я найсильніший від усіх звірів. Сам лев повинен був дати мені дорогу. А тим часом я страшенно боявся найменшого шарудіння, кожного звуку, миші, що пробігала біля мене, якогось звірка, схожого на лисичку. Зустрівши невеликого кабана, я дав йому дорогу. Можливо, я ще не усвідомив своєї сили. Одно заспокоювало мене: я знав, що недалеко звідси є люди, мої друзі, які можуть мені допомогти.

Так, обережно ступаючи, я вийшов на невелику галявину і вже опустив хобот, щоб схопити пучок трави, як раптом почув запах звіра, а мої вуха вловили шелест у комишах. Я підняв хобот, гарненько згорнув його на всякий випадок і оглядівся навколо. Зненацька я побачив леопарда, який притаївся за комишами коло струмка і дивився на мене жадібними голодними очима. Все його тіло напружилося для стрибка. Ще хвилина — і він кинеться мені на шию. Не знаю, може, я ще не звик бути слоном, відчував і міркував аж надто по-людськи, але я не міг побороти в собі божевільного страху. Я весь затремтів і рвонувся тікати.

Дерева тріщали й ламались на моєму шляху. Хижаки лякалися мого шаленого бігу. Вони вискакували з кущів і з трави й розбігалися в різні боки, ще більше страхаючи мене. Здавалося, що звірі всього басейну Конго женуться за мною. І я біг, — не знаю, скільки часу і куди, — поки нарешті не зупинила мене перешкода — річка. Я не вмію плавати — не вмів, коли був людиною. Але я думав, що мене доганяє леопард, і кинувся у воду й почав працювати ногами так, начебто й досі біг. І я поплив. Вода трохи охолодила й заспокоїла мене. Мені здавалося, що в лісі повно хижих голодних звірів, які нападуть на мене, як тільки я вийду на берег. І я плив і плив.

Уже й сонце зійшло, а я все плив. На річці почали зустрічатися човни з людьми. Людей я не боявся, поки з одного човна не пролунав постріл. Я не міг припустити, що стріляють у мене, і плив далі. Пролунав ще постріл, і нараз я відчув, наче мене бджола вжалила в шию. Я повернув голову і побачив у човні серед тубільців, що веслували, білу людину, на вигляд англійця. Це ж він і стріляв у мене. Леле! Виявляється, для мене люди не менш небезпечні, ніж звірі.

Що мені лишалось робити? Хотілося крикнути англійцеві, попросити його не стріляти, але я спромігся тільки на якийсь писк. Якщо тільки англієць влучить у те небезпечне для мене місце в черепі, яке ви мені показували, — між оком і вухом, де містився мозок, — я загинув... Я згадав вашу пораду і повернув голову так, щоб кулі не влучили в це місце, а сам скоріше плив до берега. Коли я виліз на берег, то являв собою чудову мішень, але голова моя була повернута до лісу. Та англієць, мабуть, настільки добре знав правила полювання на слонів, що вважав марним стріляти в задню частину. Він більше не стріляв, певно, піджидав, чи не поверну я до нього голови. Але я, вже не думаючи про звірів, помчав у хащі.

Ліс дедалі густішав. Ліани перегороджували шлях. Незабаром вони обплутали мене такою сіткою, що навіть я не міг розірвати їх і змушений був зупинитись. Я так смертельно втомився, що звалився на бік, не думаючи про те, чи годиться так робити слонові.

І приснився мені страшний сон: немов я, доцент університету і асистент професора Турнера, знову в Берліні, в своїй маленькій кімнатці на Унтер-ден-Лінден. Літня ніч. У відчинене вікно світить одинока зоря. Доноситься запах квітучих лип, а на столику пахне червона гвоздика в венеціанській гранчастій скляночці з синього скла. І серед цих приємних запахів вривається, мов непроханий гість, якийсь дуже терпкий нудотний запах, що нагадує запах чорної смородини. Але я знаю, що це запах звіра... Я готуюсь до завтрашньої лекції. Схиляю голову над книгами і засинаю, вдихаючи запахи липи, гвоздики, звіра. Я бачу дивний сон: немов я став слоном і броджу в тропічному лісі... Запах звіра чути дужче й дужче. Він мене тривожить. Я прокидаюсь. Та це вже не сон. Я справді став слоном, як Луцій — ослом , завдяки чарам сучасної науки.

Запах двоногого звіра. Пахне потом африканського тубільця. До цього запаху приєднується запах білої людини. Це, мабуть, той, що стріляв у мене з човна. Він переслідує мене, женеться по моїх слідах. Може, стоїть уже за кущем і спрямовує дуло рушниці в небезпечну місцинку між оком і вухом...

Я швидко схоплююсь. Запах доноситься з правого боку. Отже, треба бігти вліво. І я біжу, ламаючи й розсуваючи кущі. Потім — хто мене цього навчив? — роблю так, як роблять слони, коли хочуть збити переслідувача з сліду. Після шумливого відступу слон раптом затихає. Переслідувач не чує жодного звуку і думає, що слон зупинився на місці. Але слон продовжує бігти, так обережно ступаючи і розсуваючи гілки, що навіть кіт не пройшов би тихіше.

Я пробіг не менше двох кілометрів, поки нарешті насмілився обернутись, щоб понюхати повітря. Людьми ще пахло, але вони були далеко, я думаю, не менш як за кілометр від мене. Я побіг далі.

Настала тропічна ніч, задушна, жарка, темна, як сама сліпота. З темрявою прийшов і страх. Він обступив мене з усіх боків і був такий

безмежний, як і пітьма. Куди бігти? Що робити? Стояти на місці було страшніше, ніж рухатись. І я йшов невтомною рівною ходою.

Незабаром під ногами захлюпала вода. Ще кілька кроків — і я вийшов на берег... чого? річки? озера? Вирішив попливти. На воді я принаймні не боявся нападу левів та леопардів. Поплив і, на своє здивування, дуже скоро відчув під ногами дно і вийшов на мілке місце. Пішов далі.

На шляху — якісь струмки, річки, болітця. В траві на мене сичать невидимі звірки, полохливо відскакують величезні жаби. Я блукав усю ніч і на ранок змушений був признатися, що остаточно заблудив.

Минуло кілька днів, і багато з того, що раніше вселяло в мене страх, я вже не боявся. Смішно! В перші дні свого нового існування я боявся навіть поранити собі шкіру колючками. Можливо, мене налякала історія з уколотим пальцеподібним відростком хобота. Проте я скоро переконався, що навіть найгостріші і наймічніші колючки не завдають мені аніякісінької шкоди, — товста шкіра захищала мене, мов броня. Потім я боявся ненароком наступити на отруйну гадюку. І коли це сталося перший раз і гадюка обвилась кругом моєї ноги, намагаючись вжалити, моє величезне слонове серце похололо від страху. Але тоді ж я переконався, що гадюка безсила заподіяти мені шкоду. І відтоді я навіть із задоволенням давив ногами гадюк, якщо вони завчасно не забиралися геть з моєї дороги.

А втім, лишилося й таке, що викликало мій страх. Уночі я боявся нападу великих хижаків — лева і леопарда. Я був сильніший від них і не гірше за них озброєний, але не мав досвіду боротьби, інстинктів, які б підказували мені мою роль. А вдень я боявся мисливців, особливо білих. О, ці білі люди! Вони найнебезпечніші з усіх звірів. їхніх капканів, силець, пасток я не боявся. Мене важко було загнати в загін, лякаючи вогнищами або тріскачками. Єдине, що загрожувало мені, — це можливість упасти в замасковану яму, і я уважно оглядав перед собою шлях.

Запах селища я відчував за кілька кілометрів і намагався далеко обходити будь-яке житло людини. По запаху я розрізняв навіть тубільні племена. Одні з них були більш небезпечні для мене, другі менше, треті зовсім не страшні.

Якось одного разу, потягши хоботом повітря, я відчув новий запах — звіра чи людини, мені навіть важко сказати. Скоріше — людини. Мене охопила цікавість. Адже я вивчав ліс і мусив знати про все, що могло загрожувати мені небезпекою. Я попрямував на запах, ніби по компасу, дуже обережно просуваючись уперед. Це було вночі, в таку пору, коли тубільці сплять найміцніше. Я підкрадався дуже тихо, в той же час уважно оглядаючи шлях перед собою. Запах дедалі посилювався.

На ранок я вийшов на узлісся і, ховаючись у гущавині, подивився на поляну. Блідий місяць стояв над лісом, обливаючи попелястим світлом низенькі гостроверхі курені. У такому курені середня на зріст людина могла тільки сидіти. Було тихо. Навіть собаки не гавкали. Я підійшов з підвітряного боку, дивуючись, хто може жити в цих маленьких куренях, начебто іграшкових, зроблених дітьми.

Аж ось я помітив, що з дірки в землі вилізла якась людиноподібна істота. Звівшись на ноги, вона свиснула. На свист озвалась інша істота, скочивши з дерева. Ще дві вийшли з куренів. Вони зібрались коло більшого куреня висотою в півтора метра і почали про щось радитись. Коли перше проміння сонця освітило небо і я міг # краще розглядіти "гномів", — так назвав я дивних істот, — то пересвідчився, що набрів на поселення пігмеїв, найменших людей на землі. У них була світло-коричнева шкіра і майже червоне волосся. Постаті цих людей були дуже стрункі, пропорціонально збудовані. Але їх зріст не перевищував вісімдесяти-дев'яноста сантиметрів. У декого з цих "дітей" були бороди, густі й кучеряві. Пігмеї про щось швидко говорили пискливими голосами.

Це було дуже цікаве видовище, але мені стало страшно. Краще зустрітися з велетнями, ніж з цими страшними для мене карликами.

Мабуть, я віддав би перевагу зустрічі з білою людиною. Пігмеї, незважаючи на свій низенький зріст, — найстрашніші вороги слонів. Я знав це ще до того, як став слоном. Вони чудові стрільці з лука і метальники списів. Вони застосовують отруйні стріли, одного уколу яких досить, щоб убити слона. Пігмеї можуть тихенько підкрастись до слона ззаду і накинути на задні ноги пута або ж перерізати гострим ножем ахіллесову жилу. Кругом своїх поселень вони розкидають отруєні колючки й палички...

Я враз повернувся всім тілом і побіг так швидко, як і того разу, коли тікав від леопарда. Позаду я почув крик, а за ним і звуки погоні. Я втік би від них, коли б переді мною була рівна дорога. Але мені довелося бігти в дрімучому лісі, раз у раз оббігаючи нездоланні перешкоди. А мої переслідувачі, спритні, як мавпи, рухливі, мов ящірки, й невтомні, як хорти, бігли так швидко, мовби для них не існувало перешкод. Погоня наближалася. Кілька списів було кинуто мені вслід. На щастя, густа зелень захищала мене. Я задихався і мало не падав від утоми. А маленькі людці, не падаючи, не спотикаючись, не відстаючи ні на крок, бігли за мною.

На гіркому досвіді я пересвідчився, що нелегко бути слоном, що все життя навіть такої великої і сильної тварини, як слон, — це безперервна боротьба за існування. Мені здавалось неймовірним, що слони доживають до ста й більше років. З такими хвилюваннями, далебі, вони повинні були б помирати раніше, ніж люди. Та, зрештою, справжні слони, мабуть, і не хвилюються так, як хвилювався я. У мене був надто нервовий, людський мозок, що легко збуджувався. Запевняю вас, сама смерть у ці хвилини здавалася мені кращою від життя, в якому за тобою повсякчас женеться смерть. Зупинитися? Підставити груди під удари отруйних списів і стріл моїх двоногих мучителів?.. Я готовий був це зробити. Але в останню хвилину мій настрій змінився: я несподівано втягнув у хобот сильний запах слонового стада. Чи не знайду я порятунку серед слонів?

Дрімучий ліс рідшав і поступово перейшов у савану, на якій подекуди росли великі дерева. За цими деревами можна було ховатись від стріл моїх переслідувачів.

Я біг зигзагами. Тут пігмеям доводилось гірше, ніж у лісі. Хоч я й прокладав широку дорогу, та все ж міцні стебла степових рослин і трав заважали їм бігти. Запах слонів ставав дедалі сильнішим, хоч я ще їх не бачив.

На моєму шляху зустрічалися величезні ями, — тут слони валялись, мов кури, що кубляться в піску. Подекуди виднівся кізяк. Ось і перші дерева. Я вже бачу кілька слонів, що борсаються на землі. Інші стоять коло дерев, тримають у хоботах великі гілки і обмахуються ними, мов віялами, помахуючи одночасно й хвостом. Вуха в них трохи підняті, наче парасольки. Деякі мирно купаються у річці. Я біг проти вітру, і слони не відчули мене. Тривога зчинилася тільки тоді, коли крайні слони почули мій тупіт. Що тут було! Слони метались на березі річки, несамовито трублячи. Вожак, замість того, щоб захищати тил, першим побіг, кинувся в воду і переплив на той бік. Чадолюбні матусі захищали своїх дітей, які зростом мало відрізнялися від дорослих. Самицям же доводилось захищати тил. Невже моя поява так налякала слонів? Чи вони в моєму шаленому бігу відчули іншу небезпеку, не ту, що примусила бігти мене самого?

Я з усього розгону кинувся в воду, переплив річку раніше за багатьох самиць з їх дітлахами і постарався вибігти вперед, щоб між мною і моїми переслідувачами опинились туші слонів. Це, звичайно, було вже егоїстично з мого боку, але я бачив, що й інші слони, за винятком самиць-матерів, робили так само. Я чув, як підбігли до річки пігмеї. їх пискливі голоси зливалися з трубними звуками слонів. Там відбувалася якась трагедія, але я боявся обернутись назад і продовжував бігти по відкритій рівнині. Так я й не дізнався, чим закінчився бій біля річки між карликами-людьми і велетнями-тваринами.

Багато годин ми бігли не зупиняючись. Я дуже стомився від бігу і ледве встигав за слонами, але нізащо не хотів відставати від стада. Якщо тільки слони приймуть мене в свою компанію, то серед них я буду у відносній безпеці, бо вони краще за мене знають місцевість і своїх ворогів.

XI. У СЛОНОВОМУ СТАДІ

Нарешті слон, що біг попереду, зупинився, а слідом за ним стали й усі інші. Ми повернули голови назад. Нас ніхто не переслідував. Тільки два молоді слони у супроводі своїх матерів бігли до нас.

На мене нібито ніхто не звернув уваги. Проте коли прибули ті, що відставали, і стадо потроху заспокоїлось, слони почали підходити до мене, обнюхували хоботом, оглядали, обходили кругом. Вони про щось мене питали; я чув їх тихе гарчання, але не міг їм відповісти. Я навіть не розумів, що означає це гарчання — осуд чи задоволення.

Найбільше я побоювався вожака, знаючи, що "я" був вожаком стада до того, як Вагнер зробив операцію. А що коли я потрапив у те саме стадо і новий вожак почне сваритися зі мною за владу? Признатись, я дуже хвилювався, коли вожак, великий сильний слон, підійшов до мене і ніби ненароком штовхнув мене бивнем у бік. Я скорився. Він ще раз штовхнув мене, мовби викликаючи на бій. Але я не приймав бою і тільки відходив од нього. Тоді слон згорнув хобот, поклав його в пащу і трохи притримав губами. Пізніше я дізнався, що слони так виявляють збентеження і здивування. Вожак був, очевидно, спантеличений моєю покірністю і не знав, що робити. Але в той час я ще не знав мови слонів і, думаючи, що це він так мене вітає, теж поклав хобот у пащу. Слон писнув і відійшов од мене.

Тепер я розумію кожен звук, почутий від слона. Я знаю, що тихе гарчання, а також писк означають задоволення. Страх виражається сильним ревом, раптовий переляк — коротким різким звуком. Саме

таким різким звуком зустріли мене в стаді. Розлютовані, поранені або стурбовані слони видають глибокі горлові звуки. Один слон, що лишився на березі річки, так кричав під час нападу пігмеїв. Можливо, він був смертельно поранений отруєними стрілами. А нападаючи на ворога, слони дуже вищать. Я передав тільки основні "слова" слонової мови, що виражають їх найголовніші почуття. Але ці "слова" мають багато відтінків.

Перший час я дуже боявся, як би слони не догадалися, що я не справжній слон, і не викинули мене з стада. Може, вони й відчували, що зі мною щось негаразд, та все ж повелися досить миролюбно. Вони ставилися до мене, як до дефективного переростка, в якого в голові не всі дома, але який нікому не завдає шкоди.

Моє життя було досить одноманітним. Мандрували ми завжди один за одним. Від десятої-одинадцятої години ранку до третьої години дня відпочивали, потім знову паслись. Уночі знову відпочивали по кілька годин. Деякі слони лягали, майже всі дрімали, а один вартував. Я не міг примиритися з тим, що мені доведеться все життя провести з слонами. Я нудьгував без людей. Хоч я й маю вигляд слона, але волію жити з людьми, спокійно, без тривог. І я б охоче пішов до білих людей, коли б не боявся, що вони вб'ють мене заради моїх бивнів. Правду кажучи, я навіть пробував поламати бивні, щоб знецінити себе в очах людей, але з цього нічого не вийшло. Бивні були незламні, або ж я не вмів ламати їх. Так проблукав я з слонами понад місяць.

Якось ми паслися на відкритому місці, серед неозорих саван. Я стояв на варті. Ніч була зоряна, безмісячна. У стаді було порівняно тихо. Я відійшов трохи вбік, щоб краще прислухатись і принюхатись до запахів ночі. Але пахло тільки різноманітними травами, не страшними для нас дрібними плазунами та звірками. І раптом далеко-далеко, майже на горизонті, спалахнув вогник. Погас, потім знову спалахнув і розгорівся.

Минуло кілька хвилин, і зліва од вогника спалахнув другий, потім трохи далі третій, четвертий. Ні, це не мисливці, що розташувалися на

нічліг. Вогнища загорялися на однаковій відстані одне від одного, немов у степу проклали вулицю й засвітили ліхтарі. Одночасно я помітив, що такі самі вогнища спалахували з другого боку від мене. Ми опинились між двома вогняними лініями. Скоро в одному кінці цієї дороги між двома лініями вогню затріщать, закричать загонщики, а в протилежному кінці на нас чекатимуть ями або ж загони — залежно від того, яка мета в мисливців: захопити нас живими чи мертвими. В ямах ми поламаємо собі ноги і будемо придатні тільки на забій, а в загонах нас чекає життя рабів. Слони бояться вогнів. Вони взагалі боязкі. Коли шум розбудить їх, вони кидаються в той бік, де немає вогнів і шуму, — там на них чекає мовчазна пастка або смерть.

З усього стада тільки я й розумію становище. Але чи це дає мені яку-небудь перевагу? Що мені робити? Іти на вогні? Там мене зустрінуть озброєні люди. Можливо, мені пощастить прорвати блокаду. Цей риск кращий, ніж вірна смерть або неволя. Але тоді мені доведеться розлучитися із стадом і почати життя слона-самітника. Рано чи пізно я все одно загину від кулі, отруйної стріли або ікол звіра...

Мені здавалося, що я ще вагався, а насправді я вже вирішив, бо, сам того не помічаючи, відходив убік, щоб розбуджене стадо, тікаючи, не потягло мене водоворотом тіл назустріч біді.

Ось уже кричать загонщики, б'ють у барабани, тріщать, свистять, стріляють. Я трублю глибоким трубним покликом. Слони прокидаються і з переляку тупцяють на місці, щосили трублячи. Стоїть такий страшний рев, що аж земля двигтить. Слони оглядаються навкруги, бачать вогні, які начебто наближаються (їх переносять усе ближче й ближче), перестають ревти і кидаються спочатку в один бік, але там чують вигуки загонщиків, які невблаганно наближаються. Стадо повертає й біжить у протилежний бік... назустріч своїй загибелі. Щоправда, ця загибель ще не так близько. Полювання триватиме кілька днів. Вогні весь час наближатимуться, загонщики підходитимуть усе ближче й ближче до слонів і гнатимуть їх уперед, поки нарешті слони не потраплять у загони або ями.

Та я не йду з слонами. Я лишаюся сам. Панічний жах, що охопив усе стадо, передається моїм слонячим нервам, а від них — моєму людському мозкові. Страх затуманює свідомість. Я ладен бігти слідом за стадом. Я закликаю на допомогу всю свою мужність, усю свою волю. Так ні ж! Мій людський мозок переможе страх слона, переможе цю величезну гору м'яса, крові, кісток, яка тягне мене до загибелі.

І я, мов шофер, повертаю руль "грузовика" і звертаю прямо в річку Сплеск, каскад бризок, тиша... Вона остудила мою збурену слонячу кров. Розум переміг. Тепер я міцно тримаю "в руках розуму" свої слонячі ноги. Вони покірно тупцяються по мулистому дну.

Я вирішив утяти штуку, на яку нездатні звичайні слони: відсидітись у воді, занурившись у неї, як гіпопотам. Постараюся дихати тільки кінчиком висунутого хобота. Спробую зробити це. Вода неприємно заливає вуха й очі. Час від часу я піднімаю голову й слухаю. Загонщики наближаються. Я знову занурююсь у воду. Ось загонщики пройшли мимо, не помітивши мене.

З мене досить безперервних хвилювань і страху. Нехай що буде, те й буде, але я не піду до людей-мисливців. Я спущуся вниз по Конго і знайду якусь факторію, яких немало розташовано між Стенлі-Пулем та Бомом. Прийду на факторію або ферму і постараюсь показати мирним людям, що я не дикий слон, а дресирований, і вони не проженуть і не вб'ють мене.

XII. НА СЛУЖБІ У БРАКОНЬЄРІВ

Виконати цей план виявилось важче, ніж я припускав. Я досить скоро знайшов головне річище Конго і вирушив униз за течією. Вдень я пробирався понад берегом, а вночі плив. Моя подорож проходила благополучно. На цій ділянці річка судноплавна, і дикі звірі побоюються підходити близько до берегів. За весь час подорожі вниз по річці — а вона тривала близько місяця — я тільки раз чув далекий рев лева, і

одного разу в мене сталася досить неприємна сутичка, в буквальному і переносному розумінні цього слова, з гіпопотамом. Це було вночі. Гіпопотам, занурившись по самі ніздрі, сидів у річці. Я його не помітив і, пливучи, наскочив на незграбну тварину, мов на айсберг. Він занурився в воду ще глибше і почав своєю тупою мордою дуже неприємно штурхати мене в черево. Я швиденько відплив убік. Гіпопотам виплив, сердито пирхнув і погнався за мною. Та я встиг утекти від нього.

Без пригод доплив я до Лукунги, де побачив велику факторію, судячи з прапора — бельгійську. Рано-вранці я вийшов з лісу і попрямував до будинку, киваючи головою. Проте цей маневр мені не допоміг. Два величезні доги, люто гавкаючи, кинулись на мене. З будинку вийшов чоловік у білому костюмі, побачив мене і швидко кинувся назад. Кілька негрів з криками пробігли по двору і теж зникли в будинку. Потім... потім я почув два рушничні постріли. Я не дожидав третього і змушений був повернутись до лісу.

Якось уночі я йшов рідким похмурим лісом. Таких лісів чимало в Центральній Африці: темна зелень, болотистий грунт під ногами, чорні стовбури дерев. Недавно пройшов великий дощ, а ніч була як для екватора досить прохолодна, вітряна. Незважаючи на товсту шкіру, я, як і інші слони, досить чутливий до вологи. В дощ і сиру погоду я не стою на місці, а рухаюся, щоб зігрітись.

Я йшов спокійною ходою вже кілька годин, як раптом побачив перед собою розпалене багаття. Місце було досить дике. Тут не зустрічались навіть села чорношкірих. Хто міг запалити багаття? Я пішов швидше. Ліс закінчився, почалася савана з невисокою травою. Мабуть, тут не так давно була лісова пожежа і трава ще не встигла вирости. За півкілометра від лісу виднілося старе діряве шатро. Поруч горіло багаття, біля якого сиділи два чоловіки, очевидно, європейці. Один з них щось помішував у казанку, що висів над вогнем. Третій — видно, тубілець, напівголий красень — стояв, мов бронзова статуя, недалеко від багаття.

Я поволі підходив до багаття, не спускаючи очей з людей. Коли вони мене побачили, я опустився на коліна так, як це роблять дресировані слони, підставляючи спини для поклажі. Невисокий чоловік у пробковому шоломі раптом схопився за рушницю з виразним наміром стріляти. Але тубілець у ту ж мить закричав каліченою англійською мовою:

— Не треба! Це хороший, це домашній слон! — і побіг до мене назустріч.

— Відійди! Інакше я продірявлю твоє тіло! Ей ти, як тебе звуть? — закричав білий, прицілюючись.

— Мпепо, — відповів тубілець, але не відійшов од мене, а підбіг ще ближче, немов збираючись своїм тілом захистити мене від пострілу.

— Бачиш, бана , ручний! — казав він, погладжуючи мій хобот.

— Геть, мавпо! — горлав чоловік з рушницею. — Стріляю! Раз, два...

— Почекай, Бакала, — втрутився другий білий, високий і худий. — Мпепо має рацію. Бивнів у нас вистачить, а доставити їх хоч би тільки до Матаді буде не легко і не дешево. Цей слон, видно, ручний. Чий він і чому вештається вночі, про це ми не будемо питати. Він нам може стати у пригоді. Слон піднімає тонну, хоч з таким вантажем він далеко не зайде. Ну, скажімо, півтонни. Коротше кажучи, один слон може замінити нам тридцять-сорок носіїв. Розумієш? І він нам нічогісінько не коштуватиме. А коли прийде час і слон нам уже не буде потрібен, ми вб'ємо його і додамо його чудові бивні до нашої колекції. Ясно?

Той, кого називали Бакала, слухав нетерпляче і кілька разів поривався стріляти. Але коли співрозмовник підрахував, як дорого обійдуться їм носії, яких може замінити слон, то Бакала погодився з цими доводами і опустив рушницю.

— Ей ти, як тебе звуть? — звернувся він до тубільця.

— М... пепо, — відповів той. Згодом я пересвідчився, що Бакала щоразу звертався до тубільця: "Ей ти, як тебе звуть", а той незмінно відповідав з маленькою паузою на букві "М", начебто йому самому трудно було вимовити своє ім'я: "М... пепо".

— Іди сюди, веди слона.

Мпепо жестом запрошував мене підійти ближче до багаття. Я охоче скорився.

— Як же ми його назвемо? Га? Тремп — найбільш підходяще для нього ім'я, як ти гадаєш, Кокс?

Я подивився на Кокса. Він увесь був якийсь сизий. Особливо мене вразив його ніс, немовби щойно витягнутий з лілової фарби. На сизому тілі була сиза сорочка, розстебнута на грудях, з засуканими вище ліктя, рукавами. Кокс говорив хрипким і, як мені здалося, теж сизим голосом, шепелявлячи і гаркавлячи. Цей глухий голос начебто вицвів так, як і його сорочка.

— Ну що ж, — погодився він. — Хай буде Тремп.

Біля багаття заворушилося лахміття, і з-під нього почувся чийсь дуже кволий, але густий бас:

— Що трапилося?

— Ти ще живий? А ми думали, що вже помер, — спокійно сказав Бакала, звертаючись до лахміття.

Лахміття дужче заворушилося, і з-під нього несподівано показалась велика рука. Рука скинула лахміття. Великий, добре збудований чоловік підвівся й сів, підпираючись руками й похитуючись. Його обличчя було дуже бліде, руда борода скуйовджена. Видно було, що білий чоловік з білим, як сніг, обличчям — хворий. Тьмяні очі подивились на мене. Хворий посміхнувся й сказав:

— До трьох бродяг приєднався четвертий. Біла шкіра — чорна душа. Чорна шкіра — біла душа. Один чесний, і той бакуба! — Хворий безсило впав навзнак.

— Марить, — сказав Бакала.

— Щось його марення образливе, — озвався Кокс. — Загадує загадки. Один чесний, та й той бакуба. Ти розумієш, що це означає? Адже наш Мпепо з племені бакуба. В цьому ти можеш пересвідчитись, подивившись на його зуби: у нього, за звичаєм бакуба, вибиті верхні різці. Виходить, що тільки один він чесний, а ми шахраї.

— І сам Броун у тому числі. В нього шкіра біліша, ніж у нас; виходить, і душа чорніша, коли вже на те пішло. Броун, ти теж шахрай?

Та Броун не відповідав.

— Знову знепритомнів.

— Тим краще. І буде ще краще, якщо він зовсім не отямиться. З нього тепер мало користі, а він зв'язує нам руки.

— Одужає — він буде вартий нас двох.

— Від цього теж мало радості. Невже ти не розумієш, що він зайвий?..

Броун почав марити, і розмова припинилася.

— Ей ти, як тебе звуть?

— М... пепо.

— Прив'яжи слона за ноги до дерева, щоб не втік.

— Ні, слон не втече, — відповів Мпепо, погладжуючи мою ногу.

На ранок я краще розглядів моїх нових хазяїв. Найбільше мені сподобався Мпепо. Він завжди був веселий і посміхався, відкриваючи білі зуби, які трохи псувало те, що серед них не вистачало двох верхніх різців. Мпепо, мабуть, любив слонів і дбайливо доглядав мене. Він промивав мені вуха, очі, ноги і складки шкіри. Приносив гостинця — якихось смачних плодів і ягід, які розшукував для мене.

Броун ще й досі хворів, і я не міг скласти про нього більш-менш повного уявлення. Його обличчя і його відвертість, коли він розмовляв із своїми супутниками, подобались мені. Але Бакала й Кокс мені аж ніяк не подобались. Особливо дивне й неприємне враження справляв Бакала. На ньому був брудний рваний костюм найкращого крою і з добротного матеріалу. Цей костюм міг належати якому-небудь дуже багатому туристові. І мені здавалося, що костюм і палатка дістались Бакалі злочинним шляхом. Мабуть, він убив якогось знатного англійця-мандрівника і пограбував його. Чудова рушниця теж могла належати цьому англійцеві. На широкому поясі Бакала носив великий револьвер і страхітливих розмірів ніж. Бакала був чи то португалець, чи іспанець, людина без батьківщини, сім'ї і певних занять.

Сизий Кокс був англієць, який не помирився з законами своєї країни. Всі троє були браконьєри. Вони полювали на слонів заради слонової кістки, незважаючи ні на які закони і кордони.

Мпепо був їхнім провідником і інструктором. Він, хоч був ще молодий, прекрасно знав слонів і способи полювання на них. Щоправда, його способи полювання були грубі, варварські. Але інших він не знав, а користувався тими способами, яких навчився від батьків. Та браконьєрам було байдужісінько, як саме знищувати слонів. Вони оточували їх кільцем багать і добивали обпечених тварин, які задихалися від диму, ловили в ями з гострими кілками на дні, стріляли, підрізували жили на задній нозі, оглушували згори колодою, а потім добивали. Мпепо був їм дуже потрібен.

ХШ. ТРЕМП ПУСТУЄ

Одного разу, коли Броун уже почав одужувати, але був ще надто кволий, щоб брати участь у полюванні, Кокс і Бакала вирушили на моїй спині за кілька десятків кілометрів по бивні слона, забитого напередодні. їх ніхто не чув, а я був усього лише в'ючною твариною, і тому вони відверто розмовляли між собою.

— Цій шоколадній мавпі — як там її звуть? — доведеться відвалити, за домовленістю, п'яту частину здобичі, — сказав Бакала.

— Жирно буде, — зауважив Кокс.

— А решту доведеться розділити на три частини: тобі, мені й Броуну. Якщо вважати, що кілограм кістки дасть нам сімдесят п'ять-сто марок...

— Ні в якому разі стільки не дадуть. Ти в цьому, ділі нічого не розумієш. Є так звана м'яка, або мертва кістка, і тверда, або жива. Перша тільки називається м'якою, а насправді вона дуже тверда, біла й ніжна. З неї роблять більярдні кулі, клавіші, гребінці. Така кістка дорого ціниться. Але в тутешніх слонів кістка не така. По м'яку кістку треба їхати в Східну Африку. Щоправда, там із твоїх твердих кісток зроблять м'які, перш ніж дозволять убити хоч одного слона. А кістка тутешніх

слонів — тверда, жива, прозора. З неї можна робити тільки які-небудь ручки для палиць і парасольок та дешеві гребінці.

— І що ж виходить? — спитав похмуро Бакала. — Що ми працювали на вітер?

— Чому ж на вітер? Дещо залишиться. Якщо вчотирьох полювати, а здобич поділити тільки на двох, то й зовсім непогано буде...

— Нехай мене слони розтопчуть, коли й я не думав про це саме.

— Треба не думати, а діяти. Броун не сьогодні-завтра остаточно стане на ноги, і тоді з ним не впоратись. Бичача сила у цього рудого чорта. А Мпепо верткий, як мавпа. їх треба разом знищити. Краще вночі. І для певності напоїти. У нас ще лишилось трохи спирту. З них вистачить.

— Коли?

— Приїхали...

У великій ямі боком лежав слон. Бідолашний напоровся черевом на гострий кілок ще три дні тому, але й досі був живий. Бакала пристрілив його, спустився в яму разом з Коксом і заходився вирубувати бивні. Вони працювали мало не цілий день. Сонце вже хилилось до заходу. Прив'язавши бивні вірьовками до моєї спини, вони повертались назад.

Уже було видно палатку, коли Кокс сказав, ніби продовжуючи припинену розмову:

— І нема чого відкладати. Сьогодні вночі.

Та їх спіткало розчарування. На превеликий подив, Броуна вони не застали в таборі. Мпепо пояснив: "бана" почував себе настільки добре, що пішов на полювання і, можливо, на ніч не повернеться. Бакала тихо вилаявся. Довелось відкласти вбивство до іншого разу.

Броун повернувся тільки на світанку, коли Бакала і Кокс іще спали. Він підійшов до Мпепо, торкнув його за плече. Тубілець, що стояв на варті, весело засміявся, вискаливши зуби. Броун махнув рукою і підвів юнака до слона, наказуючи сідати. Мпепо зробив мені знак рукою, я зігнув коліна, вони сіли на спину, і я повіз їх вздовж узлісся.

— Я хочу зробити їм подарунок. Вони думають, що я хворий, а я зовсім здоровий. Сьогодні вночі мені пощастило вбити слона — великого, з прекрасними бивнями. Ти мені допоможеш обрубати їх. Ото здивуються Бакала і Кокс!

Сходило сонце. При його світлі я побачив серед заростей кофейних кущів на березі річки величезну роздуту тушу слона, що лежав на боці.

Покінчивши з бивнями, ми вирушили назад — назустріч нашій загибелі. Броун і Мпепо були приречені на смерть, яка станеться скоріше, ніж моя, бо я мав поділити їх долю трохи пізніше. Зрештою, я завжди міг утекти від людей. Але я цього не робив, бо мені безпосередньо ніщо не загрожувало, і я хотів, якщо вдасться, врятувати від смерті Броуна і Мпепо. Особливо мені шкода було Мпепо — цього життєрадісного юнака з тілом Аполлона. Але як їх попередити? Леле! Я ж не міг розповісти про небезпеку, яка їм загрожувала... А що коли я відмовлюсь нести їх у табір?

Я раптом круто повернув з дороги і попрямував у той бік, де протікала Конго. Мені здавалося, що на річці вони зустрінуть людей і Броун зможе повернутись у культурні країни. Та він не міг зрозуміти моєї затятості і почав дуже боляче бити мене по шиї гострою залізною паличкою. Вістря проколювало мені шкіру. А в мене шкіра дуже

вразлива і легко загноюється. Я пам'ятаю, як довго не гоїлася ранка від кулі англійця, що полював на мене з човна. Я чув, як Мпепо просив Броуна не колоти мене в шию, але той, розлютований моєю непокірністю, колов дедалі дужче й глибше.

Мпепо спробував умовляти мене найласкавішими словами своєї мови. Я не розумів слів, але інтонації голосу однаково зрозумілі всім людям і тваринам. Мпепо нахилився і поцілував мене в шию. Бідолашний Мпепо! Коли б він знав, про що мене просить!..

— Убити його, та й квит! — сказав Броун. — Якщо Тремп не хоче везти, то він більше ні на що не потрібен, як тільки на те, щоб обрубати його бивні. Зіпсований слон! Справжній "тремп". Утік від одних хазяїв, тепер хоче втекти від нас. Але це йому не вдасться. Я зараз всаджу йому кулю між оком і вухом.

Я затремтів, коли почув ці слова. Броун, мисливець на слонів, не схибить, сидячи на слоні... Загинути самому чи віддати їх на неминучу смерть? Я чув, як Мпепо благав Броуна пожаліти мене. Та англієць був невблаганний. Він уже знімав з плеча рушницю.

В останню хвилину я несподівано повернув до табору. Броун розсміявся.

— Можна подумати, що слон розуміє людську мову і знає, що я хотів зробити, — сказав він.

Я покірно пройшов кілька кроків, потім раптом схопив хоботом Броуна, стягнув його з спини, кинув на землю і швидко побіг до лісу разом з Мпепо. Броун кричав і лаявся. Він не дуже забився, але після хвороби ще був слабий і не відразу міг звестися на ноги. Я скористався з цього й добіг до лісу. "Якщо не можна врятувати обох, — думав я, — то врятую принаймні Мпепо". Але й тубілець не хотів розлучатися з табором. Недарма він кілька місяців полював на слонів, рискуючи

життям. Тепер він мав одержати нагороду. Мені треба було притримати Мпепо хоботом; а я не догадався цього зробити, думаючи, що він не зважиться стрибати з висоти моєї спини. Та юнак, спритний, як мавпа, зробив інакше: коли я йшов попід лісом, він ухопився за віття і виліз на гілку. Я не міг дістати Мпепо і стояв під деревом, поки не почув запаху Броуна, що підкрадався до мене ззаду. Тоді я, не чекаючи, поки Броун вистрілить, подався в лісові хащі.

Вони пішли. Але я не хотів полишати цих людей на їх долю. І, почекавши трохи, попрямував далі. Я йшов навпростець і прибув у табір раніше за них. Кокс і Бакала дуже здивувались, побачивши мене без вершників, але з хорошими бивнями на спині.

— Невже слони чи дикі звірі допомогли нам здихатися Броуна і Мпепо? — сказав Кокс, розв'язуючи вірьовки.

Та їхня радість була передчасною. Незабаром з'явився, лаючись, Броун, а з ним і Мпепо. Побачивши мене, Броун вибухнув новим потоком проклять і лайки. Він розповів своїм товаришам, який я встругнув з ними жарт, і переконував їх негайно ж прикінчити мене. Але розсудливий Кокс був проти і знову взявся за свої розрахунки. Кокс і Бакала запевняли, що вони дуже раді одужанню і поверненню Броуна, та ще з такими чудовими бивнями.

XIV. ЧОТИРИ ТРУПИ І СЛОНОВА КІСТКА

Спати лягли рано. Мпепо цієї ночі не вартував і заснув сном праведника. Міцно заснув і стомлений Броун. Кокс стояв на варті, а Бакала заліз під ковдру, але, видно, не спав. Кілька разів Бакала підводив голову, запитально поглядаючи на Кокса, але той заперечливо хитав головою: "Рано".

Щербатий місяць показався з-за лісу, освітивши тьмяним сяйвом галявину. Десь у лісі жалібно закричало, мов дитина, якесь звірятко,

попавшись на зуби хижакові. Броуна не розбудив цей звук — мабуть, міцно спить. Кокс ствердно кивнув головою. І Бакала, який стежив за кожним жестом Кокса, зразу ж підвівся й заклав руку за спину, очевидно витягаючи з задньої кишені револьвер. Я вирішив, що треба починати діяти. І встругнув номер, до якого звичайно вдаються індійські слони, збираючись налякати ворога: вони щільно притискують отвір чобота до землі й починають щосили дмухати. Виходить дивовижний, страхаючий звук: тріск, булькання, хропіння. Цей звук міг би розбудити й мертвих. А Броун не був мертвий.

— Який це чорт тут грає на тромбоні? — вигукнув він, піднімаючи голову і витріщаючи сонні очі. Бакала присів навпочіпки.

— Ти що, танцюєш? — спитав Броун.

— Я... слон, проклятий, розбудив мене! Іди геть!

Але я не йшов, і через деякий час, коли Броун знову заснув, повторив свій фокус. Кокс уже підходив до Броуна з револьвером у руці, коли я що було сили затрубив. Броун схопився, підбіг до мене і дуже боляче вдарив мене ребром долоні по кінчику хобота. Я швидко згорнув хобот і відійшов.

— Уб'ю кляту тварину! — крикнув він. — Це не слон, а якийсь диявол. Мпепо! Віджени слона звідси в болото!.. Чого у тебе в руках револьвер? — раптом спитав Броун, підозріливо оглядаючи Кокса.

— Я хотів пальнути раз-другий у Тремпа, щоб він забрався геть.

Броун знову ліг на землю й почав засинати. Я відійшов на кілька кроків, не перестаючи спостерігати, що діється в таборі.

— Проклятий слон! — сичав Кокс, погрожуючи мені кулаком.

— Він чує звіра, — зауважив Мпепо. Юнак хотів виправдати мої вчинки, не підозріваючи, як близько він од істини. Так, я ревів тому, що чув звірів — двоногих, безпощадних звірів.

Уже на світанку Кокс кивнув головою Бакалі. Вони швидко підбігли: Кокс до сплячого Броуна, Бакала — до Мпепо, і обидва одночасно вистрілили. Мпепо скрикнув, жалібно і пронизливо, мов те звірятко, що кричало вночі, підвівся, струснувся, упав і швидко-швидко посмикував ногами, а Броун не проронив жодного звуку. Все сталося так швидко, що я не встиг попередити нещасних...

Проте Броун був ще живий. Він раптом підвівся, сперся на лікоть правої руки і вистрілив у Кокса, що схилився над ним. Той упав мов підкошений. Прикриваючись його тілом, Броун почав стріляти в Бакалу. Бакала зарепетував:

— А-а! Рудий ошуканець! — вистрілив один раз і кинувся тікати. Та, пробігши кілька кроків, Бакала раптом закрутився на одному місці, як це буває з людьми, коли куля влучає їм у голову, і повалився на землю. Броун тяжко зітхнув і відкинувся навзнак. Різкий запах крові стояв над галявиною. Все стихло. Тільки хрипів Броун. Я підійшов до нього і подивився в обличчя. Очі його вже помутніли. Але він зробив ще один судорожний рух і ще раз вистрілив. Куля трошки подряпала мені шкіру біля коліна правої передньої ноги.

XV. ВДАЛИЙ МАНЕВР

І нарешті — це було в Матаді — мені поталанило. Був вечір. Сонце спускалося за вершини гір, що відділяли басейн Конго від океану. Я йшов лісом недалеко від річки, поринувши в невеселі думки. Я вже почав шкодувати, що не побіг тоді разом із стадом у загін. Тепер я б не ходив вигнанцем: або скінчилися б усі мої земні страждання, або ж я став би чесним робочим слоном. Праворуч від мене, крізь гущавину прибережного лісу, в промінні призахідного сонця рубінами палала ріка.

Ліворуч росли велетенські каучукові дерева з надрізами на корі. Судячи з цих надрізів, десь тут близько мусили бути люди.

Я пройшов ще кількасот метрів і вийшов на оброблені поля, де росли маніока, просо, банани, ананаси, цукрова тростина і тютюн. Обережно ступаючи, я пройшов по межі між цукровою тростиною і тютюновим полем. Межа привела мене до великої галявини з будинком посередині. Біля будинку нікого не було видно, а на поляні недалеко від мене бавилися діти: хлопчик і дівчинка семи-дев'яти років грали в серсо.

Діти не помітили, як я вийшов на поляну і раптом, піднявшись на задні ноги, дуже чудно писнув і затанцював. Діти побачили мене й завмерли від подиву. А я, радіючи, що вони не заплакали й не повтікали в першу хвилину, викидав такі кумедні колінця, які, мабуть, і не снилися дресированому цирковому слонові. Хлопчик перший захопився й почав сміятись. Дівчинка заплескала в долоні. Я танцював, перекидався, ставав то на передні, то на задні ноги, робив курбети.

Діти ще посміливішали і вже підходили до мене. Нарешті я обережно простяг хобот і запропонував хлопчикові сісти на нього й погойдатись. Хлопчик після деякої о вагання зважився і, сівши на кінець зігнутого хобота, почав гойдатись. Після цього я погойдав і дівчинку. Признатись, я так зрадів товариству цих веселих маленьких білих людей, що сам захопився грою і не помітив, як до нас підійшов високий худий чоловік з жовтуватим обличчям і запалими очима, які свідчили про те, що в нього недавно був приступ тропічної пропасниці. Він дивився на нас з невимовним подивом і, здавалось, онімів. Нарешті його побачили й діти.

— Тату! — вигукнув хлопчик по-англійськи. — Дивись, який у нас хойті-тойті!

— Хойті-тойті?! — повторив батько глухим голосом. Він стояв, опустивши руки, і зовсім не знав, що робити. А я почав люб'язно

кланятись йому і навіть... став перед ним на коліна. Англієць посміхнувся й поляскав мене по хоботу.

"Перемога! Перемога!" — радів я..."

* * *

На цьому й закінчується розповідь слона. Власне кажучи, на цьому можна закінчити і його історію, оскільки дальша доля Хойті-Тойті не становить особливого інтересу. Слон, Вагнер і Денисов зробили чудову прогулянку в Швейцарію. Слон, дивуючи туристів, гуляв на околицях Веве, де колись любив гуляти Ринг. Іноді слон купався в Женевському озері. На жаль, того року рано похолодніло, і нашим туристам довелося вернутися в Берлін у спеціальному товарному вагоні.

Хойті-Тойті і досі працює в цирку Буша, чесно заробляючи свій щоденний трьохсотшістдесятип'ятикілограмовий пайок і дивуючи не тільки берлінців, а й багатьох іноземців, які спеціально приїжджають в Берлін подивитись на "геніального слона". Учені ще й тепер сперечаються про причини цієї геніальності. Одні кажуть — "фокус", другі — "умовні рефлекси", треті — "масовий гіпноз".

Слона доглядає Юнг, надзвичайно ввічливий і запобігливий. Глибоко в душі Юнг побоюється Хойті-Тойті і підозріває, що тут не без чортовиння. Уявіть собі: слон кожного дня читає газету, а одного разу витяг з кишені Юнга коробку з двома колодами карт для пасьянса — і що ж? — коли Юнг випадково прийшов до слона, то застав його за розкладанням пасьянса на днищі великої бочки. Юнг нікому не розповів про цей випадок: він не хоче, щоб його вважали брехуном.

* * *

Написано за матеріалами Якима Івановича Денисова. І. С. Вагнер, прочитавши цей рукопис, написав: "Усе це було. Прошу не перекладати

цього матеріалу на німецьку мову. Таємниця Ринга мусить бути збережена принаймні для близьких".

© БЄЛЯЄВ О. Р. Хойті-Тойті: Оповідання. — К.: Молодь, 1960. — 100 с. — (Бібліотечка пригод та наукової фантастики).

© БЄЛЯЄВ О. Р. Мертва голова: Науково-фантастичні твори. — К.: Молодь, 1977. — 288 с. — (Компас).

© СВЄЧНИКОВА Н. І.., переклад з російської, 1960.